

FEMINISTIČKI
OSVRT NA
POSTKONFLIKTNO
RESTRUKTURIRANJE
I OPORAVAK
SLUČAJ BOSNE I
HERCEGOVINE

WOMEN'S INTERNATIONAL LEAGUE FOR
PEACE & FREEDOM

© 2017 Women Organizing for Change in Bosnia and Herzegovina of the Women's International League for Peace and Freedom

Odobrava se nekomercijalno umnožavanje, kopiranje, distribucija i prenos ove publikacije i njenih dijelova uz preduslov da se navede organizacija koja ju je objavila. Tekst se ne smije mijenjati, preinačavati, niti mu se smije išta dodavati. Ova pravila se jasno moraju prenijeti svakome ko tekst koristi ili dalje distribuira.

Juli 2017.

FEMINISTIČKI OSVRT NA POSTKONFLIKTNO
RESTRUKTURIRANJE I OPORAVAK – SLUČAJ BOSNE I
HERCEGOVINE

1. izdanje

Broj stranica: 51

Autorice: Gorana Mlinarević, Nela Porobić Isaković, Christine Chinkin, Jacqui True, Madeleine Rees, Barbro Svedberg

Ilustracija na koricama: Bedneyimages / Freepik

Dizajn i DTP: Sanja Vrzić

» Women's International League for Peace and Freedom
Rue de Varembé, 1
1211 Genève, Switzerland

» Women Organizing for Change in BiH
Čekaluša 16
Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

www.wilpf.org
www.womenorganizingforchange.org

FEMINISTIČKI OSVRT NA POSTKONFLIKTNO RESTRUKTURIRANJE I OPORAVAK

SLUČAJ BOSNE I HERCEGOVINE

Autorice:

Jacqui True
Christine Chinkin
Madeleine Rees
Nela Porobić Isaković
Gorana Mlinarević
Barbro Svedberg

SADRŽAJ

SKRAĆENICE	4
1 UVOD	5
2 FEMINISTIČKA POLITIČKA EKONOMIJA	9
3 FEMINISTIČKI OSVRT NA POLITIKU I EKONOMIJU BIH KOJE SU DOVELE DO REFORMSKE AGENDE	11
4 DEKONSTRUIRANJE REFORMSKE AGENDE	16
4.1 OPĆI PREGLED	17
4.2 FISKALNA KONSOLIDACIJA I STRUKTURALNE REFORME	18
4.2.1 Javna uprava i politika zapošljavanja u javnom sektoru	20
4.2.2 Zdravstveni sektor	21
4.2.3 Socijalna pomoć	22
4.2.4 Radno zakonodavstvo	23
4.2.5 Poslovna klima i konkurentnost	24
4.2.6 Vladavina prava	26
4.3 UTICAJ REFORMSKE AGENDE NA OPĆU SIGURNOST	27
5 FEMINISTIČKI OSVRT NA ODGOVORNOST MEĐUNARODNIH AKTERA DA GARANTIRAJU EKONOMSKA I SOCIJALNA PRAVA	31
5.1 MEĐUNARODNE OBAVEZE GARANTIRANJA EKONOMSKIH, SOCIJALNIH I KULTURNIH PRAVA	32
5.1.1 Međunarodne obaveze države domaćina	33
5.1.2 Obaveze ostvarenja ljudskih prava država članica međunarodnih finansijskih institucija	35
5.1.3 Izvanteritorijalne obaveze država	36
5.1.4 Međunarodna odgovornost međunarodnih finansijskih institucija	37
5.1.5 Ostali prateći argumenti	40
5.2 ZAKLJUČCI VEZANI ZA MEĐUNARODNE OBAVEZE PO PITANJU KRŠENJA EKONOMSKIH I SOCIJALNIH PRAVA	41
ZAKLJUČCI I PREPORUKE	43
MEĐUNARODNE/REGIONALNE ORGANIZACIJE, MEĐUNARODNE FINANSIJSKE INSTITUCIJE I DONATORI	44
ZA BH. VLASTI	46
BIBLIOGRAFIJA	48

SKRAĆENICE

BDP	bruto domaći proizvod
BiH	Bosna i Hercegovina
DMP	Dejtonski mirovni sporazum
ECHR	Evropski sud za ljudska prava
EU	Evropska unija
FBiH	Federacija Bosne i Hercegovine
FDI	direktna strana ulaganja
GFK	globalna finansijska kriza
ILO	Međunarodna organizacija rada
MFI	međunarodna finansijska institucija
MMF	Međunarodni monetarni fond
ODA	direktna strana pomoć
OECD	Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj
OSCE	Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi
RA	Reformska agenda
RS	Republika Srpska
SFRJ	Socijalistička federativna republika Jugoslavija
UN	Ujedinjene nacije
VM	Vijeće ministara
WB	Svjetska banka

1 UVOD

Da bismo razumjeli Bosnu i Hercegovinu (BiH) danas, trebamo uzeti u obzir političke i ekonomski dinamike zemlje koje su se odvijale prije i tokom rata i trebamo postkonfliktne intervencije restrukturiranja i obnove posmatrati kao ideološki vođene procese ekonomске i političke transformacije društva.¹ Mnogi bh. politički i ekonomski procesi uokvireni su Dejtonskim mirovnim sporazumom (DMS). DMS je imao važnu ulogu u okončanju vojnog nasilja, ali je također napravio prostor za političke i ekonomski intervencije i naknadne transformacije bh. društva bez učešća javnosti.

U najboljem mogućem scenariju, mirovni sporazum treba osigurati prava koja čine temelj društvenog i ekonomskog poretka te služiti konstruiranju konteksta u kojem je moguća održiva tranzicija iz sukoba u mir. Međutim, samo rijetko su u njega uključena ekomska, socijalna i kulturna prava. DSM tu ne predstavlja izuzetak: iako navodi da je "poštivanje ljudskih prava" od "vitalnog značaja" za postizanje trajnog mira, prioritet je stavljen na građanska i politička prava u odnosu na ekomska, socijalna i kulturna. Zabrana diskriminacije po osnovu pripadnosti trima etničkim grupama (definiranim kao konstitutivne za BiH i zastupljene na određenoj teritoriji) prevladava nad svim drugim zabranama diskriminacije, uključujući i po osnovu spola i roda.²

Ovaj aspekt imao je značajnu ulogu u depolitiziranju društva. Kroz različite intervencije, ludska prava su se predstavljala kao nešto što se u BiH po prvi put uvodi, zanemarujući njihovu primjenu u predratnoj BiH. Bez historijskog i kontekstualnog razumijevanja okvira ljudskih prava, ta su se prava lako usmjeravala isključivo na odabrana politička i građanska prava, dok su se ekomska i socijalna ignorirala. Poziciju žena i ženska prava u BiH treba posmatrati u ovom kontekstu. Ženska prava se stalno uslovjavaju cjelokupnom situacijom u BiH i, imajući u vidu patrijarhalno društvo i činjenicu da DMS-om nisu prioritizirana, dobivaju marginalnu pažnju. Shodno tome, žensko djelovanje u društvu ne smatra se važnim pitanjem na agendi javnih politika.

Ravnopravno društveno i ekonomsko učešće ključno je da bi se u obzir uzeo niz stajališta i iskustava različitih društvenih grupa. A posebno je važno učešće u ekonomskom odlučivanju koje podrazumijeva i politike i planove koje se odnose na postkonfliktno restrukturiranje i oporavak. U političkom smislu, DMS predstavlja primjer kliničke distribucije moći između zaraćenih frakcija uz ustavne aranžmane i procese koji su u službi institucionalizacije tih antagonizama. Ono što je bolno nedostajalo je

1 Za više informacija, vidi Klein, Naomi 2007. *The Shock Doctrine*. London: Penguin Press; i Jansen, Stef, 2006. "The Privatisation of Home and Hope: Return, Reforms and the Foreign Intervention in BiH-Herzegovina". *Dialectical Anthropology*, 30:177–199.

2 Vidi *Sejdic i Finci protiv BiH*, ECtHR GC, predstavke br. 27796/06 i 34836/06, 22. decembar 2009.

uključivanje glasova onih koji su se protivili sukobu, koji nisu bili dijelom njegovog provođenja i koji su mogli predstavljati alternativu binarnom narativu sukobljavajućih hegemonijskih maskuliniteta³ koji podržavaju nasilje.

Ekonomski i socijalni prava često predstavljaju glavne uzroke sukoba.⁴ Pristup tim pravima i njihovo ostvarivanje stoga je neophodno za postkonfliktne tranzicije. Neminovno su prava na zdravstvenu zaštitu, zaposlenje, socijalnu pomoć, stanovanje i obrazovanje glavne preokupacije u postkonfliktnom vremenu. Ona su preduslov za pristup pravdi, učešće u odlučivanju i garant punopravnog članstva u društvu, te su u velikoj mjeri orodnjena (Chinkin, 2014). Zanemarivanje ekonomskih i socijalnih prava u DMS-u u skladu je sa čestom praksom koja se primjenjuje tokom mirovnih pregovora i prepostavkama liberalnog mira i izgradnje mira kojima se davala prednost osiguranju političkog poretku i stabilizaciji a ne pojedinačnoj ekonomskoj i socijalnoj sigurnosti i pravima. Općenito, aranžmani za ekonomski razvoj su u velikoj mjeri izuzeti iz mirovnih pregovora i ostavljeni da se naknadno utvrde u vladinim pregovorima sa međunarodnim finansijskim institucijama, donatorskim konferencijama, stranim investitorima i, u slučaju BiH, etnonacionalnim političkim elitama.

Međutim, većina ekonomskih razvojnih strategija koje se provode zasnovane su na neoliberalnim prepostavkama koje podržavaju sve njihove intervencije, poput privatizacije i uvođenja mjera štednje. Umjesto poimanja ekonomskog razvoja kao sastavnog dijela mirovnog paketa neposredno iza rata, u BiH je postojao snažan pritisak ka "strukturalnim tržišnim reformama" korištenjem direktnih političkih intervencija i uslovljene pomoći. Na primjer, Ured Visokog predstavnika, *ad hoc* institucije koja je uspostavljena da bi nadgledala provođenje civilnih aspekata Mirovnog sporazuma, 2000. godine je vršio pritisak da se usvoje zakoni i izmjene i dopune zakona koji se odnose na oporezivanje, plaćanje naknada i privatizaciju (Jansen, 2006:188). Takav pristup neizbjegno je doveo do odvajanja raspodjele resursa od ekonomskih i socijalnih prava, što je imalo posebne implikacije po žene.⁵

Postkonfliktni procesi oporavka i restrukturiranja u BiH bili su utemeljeni na neoliberalnim prepostavkama da je liberalizacija tržišta, podržana minimalnom državnom administracijom (što se često naziva "dobro upravljanje") najizgledniji način da se održe uslovi mira,⁶ da su niski troškovi radne snage neophodni za uspešan razvoj ekonomije, da će privatizacija dovesti do veće efikasnosti socijalnih usluga i do boljeg odgovora javnog sektora na potrebe onih koji žive u siromaštву, te da

3 RW Connell – *Gender and Power* (1987) hegemonijski maskulinitet: "hegemonijski u smislu da se radi o dominantnom, kulturno glorificiranom maskulinitetu u određenom kulturnom, društvenom i historijskom okruženju."

4 Vidi U.N. Office of the High Commissioner on Human Rights [OHCHR], *Transitional Justice and Economic, Social and Cultural Rights* (2014); vidi također Rees and Chinkin, 'Exposing the Gendered Myth of Post Conflict Transition: The Transformative Power of Economic and social Rights', 48 *New York University J Int'l L and Policy* (2016) 1211.

5 "Strana ulaganja velikih razmjera nakon sukoba obično se odnose na infrastrukturu, tržišta, ekstraktivne industrije i komercijalnu poljoprivredu, odnosno oblasti u kojima su žene tradicionalno manje zastupljene." U.N. S.C. *Report of the Secretary-General on Women, Peace and Security*; UN Doc. S/2015/716, 17 September, 2015, para 25.

6 Ova prepostavka "da je najsigurniji temelj za mir, unutar zemlje i među zemljama, tržišna demokratija" (Paris, 1997) procvjetala je zbog shvatnja da je tržišna demokratija ne samo najbolji od svih mogućih oblika vladavine, već i jedini mogući sistem u ponudi (prisjetimo se Fukuyamine (1992) teze o "kraju historije"). **Izgradnja mira** proističe iz liberalnog mira i dosljedna mu je. Uključuje upotrebu vojne sile da bi se izgradile institucije liberalnog mira (Boutros Boutros Ghali, 1992). Stoga su međunarodne organizacije, finansijske institucije i donatorske države podržavale "slobodne i pravične" demokratske izbore ali su preferirale kontrolirane izborne rezultate kojima se generalno odbijaju privremene specijalne mјere poput kvota za zastupljenost žena u politici (vidi Krook 2011; Hall and True 2008 o Timor Leste). Promovirale su ekonomsku rekonstrukciju ratom razorenih područja, ali i privatizaciju državne imovine (odnosno, u slučaju BiH, društvene imovine) dajući privilegiju pristupa resursima stranim investitorima i elitama. Ohrabrivale su istovremenu izgradnju države i smanjivanje države te se zalagale za slobodu medija i gušenje opasnih glasova. Radile su na jačanju civilnog društva i državnih represivnih kapaciteta u sferi zakona i reda. Činjenica da žena nije bilo ni u jednom svojstvu pri pregovaranju o Dejtonskom mirovnom sporazumu i njegovom potpisivanju dovela je do isključivanja pitanja rodne ravnopravnosti i pravde iz tog liberalnog mira i naknadnih napora na izgradnji mira (Mlinarević, Porobić and Rees, 2015).

održavanje "slobodnih" izbora vodi ka demokratiji i većem učešću javnosti. Smjer kojim je krenula transformacija bh. društva imao je strahovito negativne efekte po građane BiH generalno, ali i određene vrlo specifične posljedice po živote žena.⁷

Ova analiza istražuje pristup postkonfliktnom restrukturiranju i oporavku u BiH kroz prizmu feminističke političke ekonomije. Rad se posebno bavi Reformskom agendom za BiH kao najnovijim okvirom za reforme u zemlji. Razmatra političke i ekonomske procese koji su se odvijali tokom godina pred usvajanje Reformske agende i analizira njene vjerovatne ishode u smislu strukturalne rodne ravnopravnosti i socijalne pravde u državi. Postavlja tezu da će bilo koja reformska agenda koja nije utemeljena na rigoroznoj feminističkoj rodnoj analizi i razumijevanju postratnog konteksta doprinijeti ukorijenjenim strukturalnim nejednakostima (uključujući i rodne) koje doprinose stalnom društvenom sukobu u zemlji.

Tvrdimo da će provedba postojeće Reformske agende, kojoj nedostaje analiza roda i postratnog konteksta, dovesti do toga da će građani i građanke BiH raditi nisko kvalificirane i slabo plaćene poslove, da će biti korisnici zdravstvenog sistema koji se rukovodi profitom i koji će pružati kvalitetne usluge samo onima koji ih mogu platiti, skesanog javnog sektora sa manje usluga u zajednici i manje socijalne pomoći za brigu o djeci i starijima te ciljanog sistema socijalne skrbi koji će osiromašne građane i građanke BiH istjerati na eksplotatorsko tržište rada i vrlo vjerovatno izbaciti civilne žrtave rata, među kojima su brojne žene, iz sistema socijalne zaštite bez adekvatnog mehanizma koji bi odgovorio na njihove najosnovnije potrebe.

Također razmatramo povezanosti između međunarodnih obaveza ostvarenja ljudskih prava i uloge koju imaju međunarodne finansijske institucije (MFI) u postkonfliktnom oporavku i rekonstrukciji. Posebice, analiziramo ekonomska i socijalna prava, i priznanje da je "poštivanje ljudskih prava" od "vitalnog značaja" za osiguranje trajnog mira, posebno u smislu njihove nedjeljivosti. Tvrdimo da su međunarodne obaveze ostvarenja ljudskih prava primjenjive na svaki program ekonomske obnove. Finansijsko restrukturiranje (uključujući privatizaciju osnovnih javnih usluga i mjere štednje) u ime ekonomske reforme i u skladu sa uslovima Međunarodne banke za obnovu i razvoj (Svjetske banke)⁸ ili Međunarodnog monetarnog fonda (MMF)⁹ može imati negativne posljedice po ostvarivanje ljudskih prava u državi (SSenyonjo, 207:109, 129).¹⁰ Shodno tome, postoji potreba da se za takva kršenja utvrdi međunarodna i domaća odgovornost. Na temelju pravnih presedana, tvrdimo da postoji odgovornost međunarodnih institucija za kršenja ekonomskih i socijalnih prava u državi. Stoga, mora postojati odgovornost na strani država članica i međunarodnih institucija kada međunarodni ekonomski sporazumi, na primjer sa MMF-om i Svjetskom bankom, dovedu do negativnih učinaka ili kršenja obaveza države po pitanju ostvarenja ljudskih prava.

Ovdje analiziramo neoliberalni model "štednje i restrukturiranja" koji podržavaju MFI. Konačno, predlažemo niz konkretnih preporuka za vlade, međunarodne organizacije, međunarodne finansijske institucije i donatore, naglašavajući značaj prioritiziranja rodne ravnopravnosti i socio-ekonomske pravde u postizanju ekonomskog prosperiteta i održivog i pravičnog mira u društвima pogodjenim sukobom.

7 Inicijativa Women Organizing for Change u velikoj je mjeri istraživala posljedice ratnih i postratnih intervencija po živote žena. Brojne izvještaje možete pronaći na web stranici: <http://womenorganizingforchange.org>

8 <http://www.worldbank.org/en/who-we-are/ibrd>

9 <http://www.imf.org/external/index.htm>

10 Manisuli Ssenyonjo, 'Non-State Actors and Economic, Social and Cultural Rights', u Mashod Baderin and Robert McCorquodale, *Economic Social and Cultural Rights in Action* (OUP, 2007) 109, 129.

INFOBOX 1

Ne postoji statistička osnova za bh. ekonomiju jer je ona prije rata bila dijelom SFRJ. Ekonomisti Svjetske banke pak procjenjuju da još uvijek nisu postignuti nivoi životnog standarda, mjereno prema BDP-u po glavi stanovnika, kakvi su postojali prije raspada SFRJ 1989/1990. Iz makro-ekonomskog stajališta, BiH se smatra slabo uspješnom ekonomijom. Potrošnja je nadmašila proizvodnju (u ekvivalentu više od 100% BDP-a), uvoz roba i usluga uveliko prevazilazi izvoz (56,9% u odnosu na 33,9% BDP-a), a javna potrošnja je visoka (oko 50% BDP-a) što je zahtijevalo uzastopne kredite budžetske podrške MMF-a od 1995. godine.*

Nakon masovne ekonomske kontrakcije koju je uzrokovao rat, ekonomski podaci za BiH koji počinju od 1995. kada je rat završen, pokazivali su stabilne stope rasta do globalne finansijske krize (GFK) 2007-2008. kada je rast pao sa 5,5% 2008. godine na -2.8% 2009. Značajan dio pada gore navedenih makroekonomskih pokazatelja (stope rasta, izvoz, nezaposlenost, čak i stanovništvo) može se povezati sa GEK-om, a ne sa domaćim faktorima koje često navode MFI u objašnjenjima nedovoljne uspješnosti BiH, kao što su: visoki troškovi i porezna opterećenja za radnu snagu, ** napuhanost javnog sektora dijelom i zbog s ratom povezanih socijalnih transfera, *** rentijerska odlika javnih zvaničnika koji ograničavaju poslovno okruženje, slaba konkurentnost izvoznog sektora i široko rasprostranjena korupcija (Goldstein et al, 2015). Bh. ekonomija se nije oporavila od šoka globalne ekonomske krize 2008. godine jer ukupni BDP pokazuje 19,1 milijardi USD u 2008. u odnosu na 16 milijardi USD u 2015. godini.

TABELA 1: Bh. ekonomija i izvori prihoda (izvor: World Bank)

Bh. podaci	2008.	2015.
BDP ¹	19,1 milijardi USD	16 milijardi USD
Dozname ¹	2,7 milijardi USD	1,8 milijardi USD
ODA ¹	465 miliona USD	355 miliona USD
FDI ¹	1,005 milijardi USD	293,5 milijardi USD

* Vidi World Bank 2017 at <http://www.worldbank.org/en/country/BiHandherzegovina/overview>; World Bank 2015b; Goldstein et al 2015

**Ovo je termin koji ekonomisti koriste u dokumentima reformske agende za doprinose socijalnog osiguranja za zaposlenike i poslodavce zbog kojih su navodno plate previsoke i čime se poslodavci obeshrabruju da stvaraju nova radna mjesta. Kada navode porezna opterećenja, ekonomisti Svjetske banke misle na poreze koji idu na štetu zapošljavanja. I mi ih možemo zvati porezima koji podržavaju reprodukciju radne snage. Da citiramo ekonomistu Svjetske banke, Simona Daviesa: "troškovi zaposlenja su visoki. Na plate, poreze i socijalno osiguranje ide dvije trećine vrijednosti koju proizvede prosječan radnik. U najmanje plaćenim sektorima, samo na minimalnu platu ode dvije trećine učinka radnika. Može se činiti da je pravično da radnici kući odnesu plodove svog rada, ali to ima posljedice." Vidi "What Makes Investors consider BiH and Herzegovina?" Brookings Future Development Blog, <http://www.simon-davies.co/blog/what-might-make-investors-consider-BiH-and-herzegovina>

***Statistike pokazuju da su ratni vojni invalidi primili oko 90% svih s ratom povezanim plaćanja u BiH 2009. godine, dok su civilne žrtve rata dobro preostalih 10%. Nadalje, kombinirana budžetska potrošnja za s ratom povezana plaćanja te godine iznosila je 19,4% ukupnog budžeta u FBiH i 10,3% u Republici Srpskoj (za više informacija vidi Popić, Linda and Panjeta, Belma, 2010. *Compensation, transitional justice and conditional international credit in BiH*. Sarajevo.)

2 FEMINISTIČKA POLITIČKA EKONOMIJA

Ekonomija općenito ima jednostran pogled na makroekonomiju. Razmatra monetarne aggregate proizvodne ekonomije a ne aggregate ljudskih resursa reproduktivne ekonomije, kao što su pokazatelji o stanovništvu, zdravlju, ishrani, obrazovanju i vještinama (Elson 1991: 42). Računa na formalnu ekonomiju koja se može izmjeriti kroz nacionalne sisteme, a uglavnom zanemaruje neformalnu ekonomiju, kao i ekonomije zasnovane na gotovini, doznakama, ekonomiju brige i barter ekonomiju (razmjena roba i usluga) (Waring, 1989). S druge strane, feministice ekonomiju posmatraju sa "stajališta onih koji su na marginama, na raskrižju rodnih, rasnih i klasnih hijerarhija i isključenosti" (Hozić and True, 2017).

Feministička politička ekonomija je u jedinstvenoj poziciji da stvara veze između proizvodnje i reprodukcije, formalnog i neformalnog, ekonomije brige i doznaka, vlasništva i kontrole nad resursima (asimetrični odnosi moći), te da razotkriva maskulinističke, militarističke političke diskurse i politike identiteta koje održavaju trenutni svjetski poredak (*ibid.*). Feministička politička ekonomija nam omogućava da dato društvo posmatramo sa više različitih stajališta i da uzmemu u obzir "globalno i lokalno, privatno i javno, odozdo ka gore i obratno" (*ibid.*). Dakle, ona percipira i distributivne i reprezentacijske efekte ekonomskih politika i krize na načine koji se ne mogu obuhvatiti tradicionalnim kvantitativnim mjerjenjima i statističkim podacima.

Dopunjujući pristup ljudskih prava, feministička politička ekonomija tvrdi da socio-ekonomske nejednakosti leže u osnovi političkih nejednakosti, uključujući onu između muškaraca i žena; i da je zahvaljujući tim nejednakostima politička i ekonomska moć koncentrirana u rukama muškaraca. Ona "otkriva i pojašnjava na koji način rod određuje ili utiče na društvene i političke odnose i strukture moći i izdiferencirane ekonomske efekte koji proizlaze iz tih odnosa i struktura" (Peterson, 2005).

Sklonost ka razmatranju formalne ekonomije i zanemarivanju neformalne (uključujući doznake) i ekonomije brige¹¹ nije rodno neutralna i ima rodno specifične implikacije. Prema osnovnom pravilu, jednako postupanje prema svim građanima i građankama kada postoje značajne razlike između grupa vjerovatno će povećati nejednakosti, uključujući rodne neravnopravnosti, umjesto da ih ublaži. Prema tome, da bismo prevazišli nejednakosti u društvu, moramo biti u stanju da shvatimo različit uticaj koji ekonomske intervencije imaju na razne grupe. Provođenje rigorozne feminističke rodne analize u vezi sa usvajanjem različitih politika, kao i tokom perioda njihove implementacije, presudno je u tom shvatanju.

Na primjer, feministička rodna analiza dovodi u pitanje pretpostavku da će minimalno učešće države u npr. javnom sektoru pokrenuti rast. Pristup koji je zauzeo MMF prema rodnoj ravnopravnosti od 2013. godine podrazumijeva dodavanje učešća ženske radne snage na listu pitanja koja se smatraju "makro-kritičnim" (Bretton Woods Project 2016). Iako je ovo priznanje doista važno, MMF-ov pristup

11 Razlikujemo formalnu, neformalnu i ekonomiju brige. Pod neformalnom ekonomijom podrazumijevamo široki raspon ekonomije doznaka, razmjenu roba i usluga i mito, kao i ostale aktivnosti, poduhvate, poslove i radnike/ce koji nisu regulirani i koje država ne štiti, ali se finansijski vrednuju (tj. poljoprivredna proizvodnja i neformalna prodaja tih proizvoda na pijacama, pletenje i druge vrste ručnog rada, aktivnosti na tržnicama i neformalno plaćeni poslovi staranja i brige). Ekonomija brige odnosi se na neplaćeni rad u kući i neplaćeno staranje o ljudima, obično unutar porodice.

ipak zahtijeva značajnu prilagodbu jer propušta da analizira na koji način konvencionalne politike MMF-a možda već utiču na rodnu ravnopravnost ili je čak podrivaju u različitim sferama, uključujući mogućnost žena da se uključe u pristojno plaćen rad.¹² Ove politike ne samo da funkcioniraju u nejednakim društvenim kontekstima, nego su i same zasnovane na strukturalnim i neravnopravnim odnosima moći. To se naročito odnosi na društvo pogodjeno sukobom, kakvo je BiH.

Feministička politička ekonomija teži ka pravednoj, produktivnoj i održivoj ekonomiji, a mogli bismo dodati, i ekonomiji za mir u postkonfliktnim državama. Različite feminističke studije povećale su naš nivo znanja i razumijevanja načina na koji isključivanje žena i roda u ekonomskoj analizi i kasnijim politikama ugrožava ovaj cilj. Kako ističe Peterson:

feministice izrađuju tačnije analize rada unutar domaćinstva i raspodjele resursa; gledaju dalje od kvantitativnih indikatora rasta kako bi unaprijedile mjerila dobrobiti ljudi: i dokumentiraju vrijednost "ženskog rada" i njegov centralni značaj za razvoj. One istražuju rodne obrasce u platama, migraciji, informalizaciji, angažiranju osoba za obavljanje "kućnih poslova" i transferima novca iz inostranstva (2005).

Osim toga, žensko djelovanje u identificiranju problema i pregovaranju o rješenjima smatra se imperativom za razvoj (*ibid.*).

Čini se da je formalna ekonomija u BiH samo vrh ledenog brijega ukupne političke ekonomije. Dok Svjetska banka (2015) u svojoj analizi bh. ekonomije primjećuje značajan rodni jaz u formalnom učeštu u tržištu rada, ne postavlja pitanje koji bi mogao biti razlog za toliko nisko formalno ekonomsko učešće žena u BiH? Odgovor je u tome da se na vidjelo treba iznijeti značajna ekonomska aktivnost žena koja se odvija izvan formalne ekonomije. Neformalna ekonomija mita i robne razmjene (Bojičić-Dželilović, 2013), ekonomija novčanih transfera (Oruć, 2013) i ekonomija neplaćene brige čine značajan dio ekonomske aktivnosti koja nije vidljiva u BDP-u ili analizi MFI. Na primjer, ekonomija doznaka je velika, ali potcijenjena, imajući u vidu lične prekogranične gotovinske transakcije. Osim toga, ekonomija neplaćene brige, koja se uglavnom oslanja na ženski rad, dodatno je opterećena zbog postratnih problema i procesa oporavka članova porodice i zajednice od traume i povreda.¹³ Ovi aspekti bh. ekonomije su marginalizirani ili potpuno zaobiđeni u analizi ukupne ekonomije države. Postkonfliktna obnova predstavlja priliku za uvođenje novih institucionalnih pravila i normi, a time i priliku za ispravljanje nejednakosti, uključujući rodne neravnopravnosti koje su možda doprinijele uzrocima rata/sukoba i mogu doprinijeti izgradnji održivog mira.

12 U okviru Programa strukturalnog prilagođavanja (SAP) MMF i WB su davali kredite državama u ekonomskoj krizi. Ti krediti podrazumijevaju uslove koji se odnose na provedbu određenih politika i programa koji imaju cilj restrukturiranja ekonomije države da bi bila više tržišno orijentirana, najprije putem privatizacije i deregulacije. Feminističke analize su pokazale na koji način reforme strukturalnog prilagođavanja utiču na rodnu ravnopravnost i dobrostanje žena. Žene su ranjivije od muškaraca po pitanju radnih uslova. Također je veća vjerovatnoća da su žene manje zaposlene i da se suočavaju sa većim poteškoćama u pronašlasku posla. Žene češće nemaju adekvatnu socijalnu zaštitu i imaju ograničen pristup ekonomskim i finansijskim resursima i manju kontrolu nad njima (UNICRI, 2014).

13 Vidi WILPF, 2015.

3 FEMINISTIČKI OSVRT NA POLITIKU I EKONOMIJU BIH KOJE SU DOVELE DO REFORMSKE AGENDE

Razumijevanju političkog i ekonomskog konteksta BiH ne treba pristupiti polazeći od vakuma koji je stvoren nakon rata 1992 – 1995. godine. Po svojoj prirodi, ratovi imaju razarajući efekt kako na nivou pojedinca tako i na društvenom nivou. Rat 1992 – 1995. bio je destruktivan u smislu infrastrukture, političkih i ekonomskih procesa i društvenog tkiva. Ono što je problematično je činjenica da su mnoge postratne intervencije u bh. politiku, ekonomiju i društvo, koje su vršili brojni akteri, rađene uz pretpostavku da BiH počinje iz početka te su te intervencije predstavljane kao “neutralni, tehnički alat za postratnu obnovu” (Jansen, 2006). Nasuprot tome, razumijevanje BiH danas zahtijeva prepoznavanje političke i ekonomске dinamike u BiH koja se odvijala prije i tokom rata, kao i shvatanje da su postkonfliktnе intervencije u cilju oporavka, predstavljene kao “neutralne”, ustvari bile ideološki vođeni procesi ekonomске i političke transformacije društva.¹⁴ Kreatori i pregovarači tih intervencijskih politika bile su i domaće etnonacionalne političke elite (isključivo muške) i strane intervencijske agencije¹⁵ (uglavnom muške), koje uključuju pojedinačne donatorske zemlje, UN agencije i međunarodne finansijske institucije. One ponekad djeluju i pregovaraju bilateralno ili se angažiraju putem zajedničke EU platforme.

Značajne političke i ekonomске transformacije bh. društva dešavale su se tokom rata usvajanjem zakona kojima se regulirao proces pretvaranja društvenog vlasništva u državno vlasništvo (u Federaciji BiH zakon je usvojen 1994¹⁶, a u Republici Srpskoj 1993¹⁷). Pravne reforme koje su se odvijale usred rata otvarale su mogućnost da nacionalističke stranke i vojne vođe uspostave čvrstu kontrolu nad zajedničkom imovinom,¹⁸ bez ikakvih nadzornih mehanizama. Hitnim postupcima kojima su ovi zakoni usvojeni i samom činjenicom da je to urađeno tokom rata, u potpunosti su zanemarena temeljna prava bh. radnika da učestvuju u raspolaganju imovinom i omogućena je korupcija u valu privatizacija koji je uslijedio odmah nakon rata. Kako Jansen navodi “Postojalo je značajno preklapanje između najuspješnijih ratnih profitera, krijumčara i aktera crnog tržišta i onih koji su popunjavali uticajne pozicije u postratnom političkom i ekonomskom poretku” (2006:189).

Dejtonski mirovni sporazum, koji je imao važnu ulogu u okončanju vojnog nasilja, utvrdio je političke i ekonomске intervencije i naknadnu transformaciju bh. društva bez demokratskog dijaloga u zemlji.

14 Za više informacija, vidi Klein, Naomi 2007. *The Shock Doctrine*. London: Penguin Press; i Jansen, Stef, 2006. “The Privatisation of Home and Hope: Return, Reforms and the Foreign Intervention in BiH-Herzegovina”. *Dialectical Anthropology* (2006) 30:177–199.

15 Iako posuđujemo frazu Stefa Jansena *strane intervencijske agencije*, proširujemo joj značenje da bi uključila jedan širi raspon aktera. Jansen pod tim misli na među-vladine strukture kao što je Ured Visokog predstavnika (OHR), Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi (OSCE), agencije Ujedinjenih nacija prisutne u BiH, brojne oružane snage, najveće nevladine organizacije uključene u postkonfliktnu obnovu (vidi Jansen, 2006).

16 Službeni list RBiH br. 33/94.

17 Službeni glasnik RS br. 4/93, 29/94, 31/94, 9/95, 19/95, 8/96, 20/98 i 83/07.

18 Društveno vlasništvo odnosi se na specifičnu formu vlasništva koje je uspostavljeno u Socijalističkoj federalativnoj republici Jugoslaviji prema kojoj su se radnici smatrali vlasnicima fabrika u kojima su radili i na taj način su lično doprinosili razvoju i unapređenju fabrike (finansijski i radom) itd.

Pregovore o Sporazumu obilježilo je selektivno uključivanje muškaraca koji pripadaju etnonacionalnim elitama ili ih podržavaju. Njihovo učešće u mirovnim pregovorima dodatno im je osiguralo kontrolu nad političkim i ekonomskim resursima putem institucionalizacije etnonacionalne podjele moći. Nepostojanje rodne perspektive u mirovnim pregovorima dovelo je do ishoda koji ne odražava niz stajališta i iskustava brojnih društvenih grupa. DMS je stupio na snagu odmah nakon njegovog potpisivanja u decembru 1995. godine bez omogućavanja ikakvog mehanizma konsultacija sa građankama i građanima BiH. Ovakva marginalizacija potpuno je oduzela im je svaku moć djelovanja. Iako se može tvrditi da se priznavanje i prepoznavanje i DMS-a i Ustava koji je u njemu sadržan desilo putem izbora koji su održani u septembru 1996. godine, oni su održani unutar parametara već uspostavljenih političkih, ekonomskih, etničkih, teritorijalnih i drugih podjela.

DMS je olakšao uvođenje kapitalističkog ekonomskog modela koji je bio ukorijenjen u širi depolitizirani diskurs reformi (Jansen, 2006). Različite reforme (pravosuđa, policije, vojske itd.) koje su rađene pod okriljem "prelaska iz rata u mir" dovele su do nevidljivosti političkih i ekonomskih transformacija društva u širem procesu postratne obnove. Nevidljivost postsocijalističke tranzicije omogućila je aktivnu politiku zaboravljanja života koji su se živjeli prije rata, ali i efikasnu depolitizaciju društva (sjećanja na predratne živote postala su ili nostalgična ili demonizirajuća) (ibid). Društveno progresivni elementi uvedeni pod socijalističkom doktrinom, poput principa klasne i rodne jednakosti koji se primjenjivao kroz politike jednakog pristupa socijalnim davanjima, kao što su kvalitetno besplatno obrazovanje, zdravstvena zaštita, stanovanje i do neke mjere penzije, socijalno osiguranje, itd. prvi su bili predmetom revizije u novom sistemu. Istovremeno, političko ponašanje i autoritativni segmenti i prakse prethodnog socijalističkog sistema ostali su nepromijenjeni.

Da bi se pozicija žena u BiH danas razumjela, ona se mora posmatrati i kroz prizmu *aktivne politike zaboravljanja*. Historijski gledano, fokus na ekonomska i socijalna prava u BiH, dok je bila dio bivše Socijalističke federativne republike Jugoslavije (SFRJ), bio je važan za unapređenje pozicije žena u društvu. Reforme građanskog zakona koje su nastupile nakon Drugog svjetskog rata formalno su zagarantirale ženama prava kao što su pravo glasa, jednaka imovinska prava u braku, univerzalno obrazovanje itd. Broj žena u radnoj snazi značajno se povećao, a teret brige o djeci i domaćinstvu se smanjio jer su bile dostupne pristupačne usluge brige o djeci. Značajan procenat žena mogao je koristiti mogućnosti obrazovanja i stručnog usavršavanja, kulturnog i materijalnog obogaćivanja i društvenog angažiranja. Međutim, državni pristupi spolnoj/rodnoj ravnopravnosti fokusirali su se na oblikovanje uloga, praksi i identiteta žena, kako u javnoj tako i u privatnoj sferi, sa ciljem ispunjavanja ekonomskih, demografskih i političkih prioriteta. Uloge žena u društvu bile su do značajne mjere instrumentalizirane u ideološke svrhe. Rodna ravnopravnost, kada se recimo radi o posjedovanju političke moći, postojala je više *pro forme* nego u stvarnosti.

U ovakvom kontekstu rodne ravnopravnosti počeo je rat 1992. godine i njegove posljedice na živote žena bile su ogromne. Žene su preuzele na sebe teret hranjenja porodice, neke su bile zadužene za vođenje civilnih poslova u gradovima, neke su isle na posao pod nasumičnim snajperskim pucnjima i neprekidnim granatiranjem, mnoge su bile prisiljene napustiti svoje domove, neke su bile zarobljene u logorima i preživjele su brojne elemente torture, mnoge su preživjele silovanje i seksualno nasilje, neke su bile ranjene, neke ubijene, neke su pretrpjele gubitak djece i članova porodice, neke su bile razdvojene od svojih porodica i mnoge žene su aktivno učestvovale u ublažavanju posljedica koje je rat ostavio na civilnom stanovništvu pružanjem različitih oblika pomoći izbjeglicama, ranjenim, ženama koje su preživjele silovanje itd. Dok su se žene borile da održe makar neki nivo ekonomske proizvodnje, porodičnih i društvenih funkcija, a neke su čak isle i na liniju da se bore, nijedan od ovih doprinosa nije prepoznat u postratnom društvu. Istovremeno, muške etnonacionalne elite su uložile značajne napore da umire borce, isključivo muške, jer su se oni smatrali moćnim agentima svakog mogućeg oblika sukobljavanja moći.

Postratne i postsocijalističke tranzicije bh. društva uticale su na žene na brojne načine. Transformacije koje se povezuju sa ratom odražavane su u sferi koja utiče na žene koje su preživjele ratne zločine, uglavnom silovanje i genocid, čime su žene BiH svedene isključivo na žrtve. Etnoreligijski nacionalizam koji promoviraju vladajuće elite smjestio je potrebe žena u podređeni položaj u odnosu na etnoreligijski identitet, a posljedica toga je da su žene depolitizirane i lišene učešća u raspodjeli moći i bogatstva. Ovo je vidljivo čak i u načinu na koji društvo rješava potrebe i zahtjeve žena koje su preživjele ratna stradanja. Za razliku od muškaraca boraca, koji se smatraju aktivnim agentima, žene koje se isključivo poimaju kao civilne žrtve rata smatraju se pasivnim. Tek kada su se javno mobilizirale i pokazale moć svog djelovanja, uspjele su sebi osigurati ograničena prava i naknade koje su im konačno dodijeljene.

Paralelno sa tranzicijom iz rata u mir, tranzicija političkog i ekonomskog sistema uticala je na promjene u rodnoj ravnopravnosti i poziciji žena u društvu. U kontekstu postsocijalističke tranzicije, sve što dolazi sa "Zapada" nekritički je prihvatan i neoliberalna politika je provođena bez pogovora. Te nikada osporene intervencije su rezultirale, između ostalog, i činjenicom da su parlamenti postali gotovo isključivo muški, smanjenjem socijalnih usluga koje je nerazmjerne uticalo na žene, pretvaranjem državne u privatnu imovinu (uglavnom) muškaraca, povećanom klasnom diferencijacijom, povećanjem nezaposlenosti i finansijske neizvjesnosti koje su u većoj mjeri pogodile žene, te su uslužni sektor u najvećoj mjeri pretvorile u domenu žena. Nadalje, tranzicijske intervencije u oblasti rodne ravnopravnosti ignorirale su ranija prava žena i uglavnom su bile usmjerene na ponovno uspostavljanje klasičnog kolonijalnog prikaza bespomoćnih žena i barbarskih muškaraca. Mnoge su se bavile nasiljem nad ženama, ne kao strukturalnim pitanjem već više kroz prizmu viktimizacije žena i identitetskog pripadanja (u ovom slučaju biološkom spolu). Očigledna rodno zasnovana podjela rada i asimetrična moć koju imaju žene i muškarci (i u smislu odlučivanja i pristupa resursima i njihov korištenja) u velikoj je mjeri ignorirana.

Iako je rat uzrokovao značajno uništenje industrijske infrastrukture, nije se svo razaranje i zatvaranje fabrika desilo zbog rata. Mnoge fabrike koje su zapošljavale veliki broj žena su, tokom postsocijalističke obnove ekonomije, zatvorene ili dijelom "revitalizirane", čime su žene neoliberalnim intervencijama i mjerama štednje stavljene u neizvjestan položaj. Reforme zakona o radu¹⁹ rezultirale su lošim uslovima rada, nedovoljno plaćenim i nesigurnim poslovima i, sve češće, kršenjima radničkih prava na zdravstveno i penziono osiguranje.²⁰ Ženama je u formalnoj ekonomiji uglavnom ostavljena mogućnost izbora između službeničkih pozicija u javnom sektoru (koje nisu nužno dobro plaćene, ali nude sigurnost po pitanju staža), nedovoljno plaćenog i nesigurnog sektora usluga (lanci supermarketa, prodavnice itd.) i poslova u nevladinim organizacijama (koje ne obećavaju sigurnost stalnog posla, ali su bolje plaćene od službeničkih poslova). Većina žena koje doprinose budžetu domaćinstva prisiljene su raditi u neformalnom sektoru ekonomije u izuzetno lošim radnim uslovima i bez pristupa zdravstvenom i/ili penzionom osiguranju.

¹⁹ Pristup pravu na rad, njegovo poimanje i ostvarivanje, prošlo je kroz značajnu rekonceptualizaciju u poređenju sa predratnim periodom. Pravo na rad predstavljalo je središnju tezu socijalističkog javnog diskursa dok je ono u postratnom periodu u potpunosti zanemareno. Ideologija prethodnog političkog sistema zasnivala se na ideji da je pravo na rad najvažnije ljudsko pravo. U postratnom periodu, iako su mnoga prava koja se odnose na rad ostala *pro forma*, ideoška opredijeljenost na pravo na rad je nestala što je dovelo do gubljenja mehanizama nadzora i sankcioniranja.

²⁰ Nedosljedna provedba zakonodavstva uzrokovala je brojna kršenja radnih prava, često poprimajući oblik iskorštavanja. Između ostalog tu su: narušeno kolektivno pregovaranje i propisi o zaštiti na radu, dugovanja u plaćanju plata kroz duži vremenski period (čak i nekoliko godina), često neplaćen prekovremen rad, lišavane zaposlenih prava na godišnji odmor, neredovne plate koje prati praksa da se poslodavcu vrati polovina uplaćene plate, neplaćanje doprinosa čime se radnicima uskraćuje zakonsko pravo na zdravstvo i penziju itd. (Za više informacija, vidi Vaša prava, 2016).

Efekti političkih i ekonomskih tranzicija su jasno orodnjeni. Ipak, tranzicije su negativno pogodile veliku većinu društva. To je dovelo do masovnog gubitka prilika za zaposlenje jer "vojno nasilje i neoliberalna transformacija jedno drugom pojačavaju efekte, zbog toga što su ekonomske institucije, tržišta i infrastruktura fizički i ideološki rastrojeni" (Jansen, 2006:192). Postkonfliktne intervencije u obnovu i oporavak koje su imale cilj ispravljanje situacije, poput inicijativa stvaranja prihoda, "često su se oslanjale na samozapošljavanje putem mikro-kreditnih shema, zanata, poljoprivrede itd., odnosno sve su nastojale poticati poduzetništvo i obeshrabriti osjećaj prava na zaposlenje" (ibid.). Povrh toga, žene i dalje čine veliku većinu onih koji održavaju nevidljivu ekonomiju brige, u domaćinstvima i porodici (ovo posebno treba staviti u okvir postkonfliktnog konteksta BiH sa velikim brojem osoba koje pate od ratom nanesenih povreda).

BiH ima veoma visoke stope nezaposlenosti sa samo jednom od četiri osobe u formalnom radnom odnosu i siromaštvo u stopi od 15%. Prema procjenama Svjetske banke, oko polovina stanovništva živi u nesigurnoj situaciji. Nezaposlenost mlađih je 63% (World Bank Group, 2015). Stopa udjela žena je 31% u poređenju sa 25% udjela muškaraca i najniža je u OECD-u.²¹ Svjetska banka tvrdi da rodna razlika u učešću na tržištu rada u BiH predstavlja 16,4 % gubitka za BDP BiH (Cancho and Elwan, 2015). Prema ILO, neformalno zaposlenje u BiH predstavlja oko jedne trećine ukupne zaposlenosti i najistaknutije je u poljoprivrednom sektoru (ILO, 2011).

Usprkos visokim stopama nezaposlenosti i velikom broju radno sposobnog stanovništva koje je isključeno iz tržišta rada, sa posljedično visokim nivoima siromaštva, sistem socijalne zaštite u BiH je neefikasan, nedovoljno razvijen i ne može odgovoriti na potrebe.²² Zdravstvo i obrazovanje koji su nekada bili jedinstveni i univerzalni danas predstavljaju decentralizirane i diskriminatore sisteme kojima je pristup ograničen a kvalitet slab. Procjenjuje se da oko 15% stanovništva nije pokriveno nijednom vrstom zdravstvenog osiguranja te da većina onih koji ga nemaju rade u neformalnoj ekonomiji (UNICEF, 2013:15). Nadalje, značajan broj osoba koje su osigurane kroz zaposlenje imaju ograničen ili nikakav pristup zdravstvu jer im poslodavci ne ispunjavaju obavezu plaćanja doprinosa za zdravstveno osiguranje (ibid.). Ovo na dvojak način utiče na žene: poput ostatka stanovništva, imaju ograničen pristup zdravstvu ali imaju i dodatni teret pružanja njege članovima porodice. Pored toga, one koje imaju pristup zdravstvenoj zaštiti suočavaju se sa značajno degradiranim uslugama, a mnoge službe zdravstvene zaštite su u stanju kolapsa.

Slično kao sa zdravstvenim sistemom, kvalitet obrazovnog sistema u BiH je degradiran. Od kraja rata, osnovno i srednje obrazovanje zasniva se na principima apartheida, što se vidi u sistemu "dvije škole pod jednim krovom". U BiH je samo osnovno obrazovanje obavezno. Značajan broj djece iz porodica koje primaju socijalnu pomoć je iz različitih razloga spriječen da pohađa srednju školu. Djevojčice koje napuštaju školu rade to da bi preuzele tradicionalne ženske uloge staranja i rada u kući (Malkić and Hadžiristić, 2016). Gubitak adekvatnih sistema brige o djeci, uz patrijarhalne norme, sprječava brojne žene da nastave sa obrazovanjem (ibid.). Kada govorimo o visokom obrazovanju, nije bilo nikakvih značajnih ulaganja u infrastrukturu, istraživanje i ljudske potencijale, a istovremeno je otvoren veliki broj privatnih univerziteta širom zemlje bez ikakve kontrole kvaliteta.

²¹ Mlade, obrazovane žene imaju posebnih poteškoća u pronalasku posla i treba im duže vremena nego bilo kojoj drugoj grupi da pronađu zaposlenje, što ukazuje na moguću spolnu diskriminaciju.

²² Za detaljnju analizu pitanja i problema u sistemu socijalne zaštite, pogledajte Malkić and Hadžiristić, 2016. *Intersecting inequalities in social protection in BiH: results of an empirical study*. Sarajevo: Analitika. i Numanović, A., 2016. *Social assistance system in BiH: The neglected potential of active social policies*. Sarajevo: Analitika.

U okolnostima neprestanih reformi svakog segmenta društva i sve većeg osjećaja razočaranosti, koji su stvorile domaće ekonomske i političke nesigurnosti i globalna dinamika, etnopolitičke elite su socijalni mir kupovale uvođenjem "obećanja" u zakone koji nisu bili finansijski provodivi i povećanjem broja radnih mjeseta u već ogromnoj javnoj upravi. Na sličan način, mir je "osiguravan" proširenjem sistema socijalne zaštite na kategorije kao što su borci i civilne žrtve rata.²³ Paralelno s tim, proces uništavanja javnih dobara, uključujući i sektor zdravstvene zaštite i javne usluge (kao što su komunalne usluge, briga o djeci i obrazovanje itd.), nastavio se bez ikakvih opstrukcija. Konačni cilj uništenja javnih usluga bio je da se pripremi teren za privatizaciju. Ovo je omogućilo trajnu korupciju i minimiziralo prostor za smisleno učešće građanki i građana BiH te za njihov uticaj u političkim i ekonomskim procesima i proširilo je jaz između bogate političke elite (koja je u potpunosti izgubila kontakt sa "običnim" ljudima) i sve siromašnijih građanki i građana.

Ovakva situacija dovele je do socijalnih nemira u BiH u februaru 2014. godine. Zahtjevi su se odnosili na socijalnu pravdu, reviziju privatizacije, ukidanje nekažnjivosti političara kao i ratnih(tranzicijskih) vođa, odgovornost vlasti, eliminiranje korupcije. Aktivnosti različitih aktera, uključujući i strane intervencijske agencije, koje su uslijedile nakon protesta, iako predstavljene kao reakcije na zahtjeve demonstranata, nisu na njih odgovorile, ni u smislu suštine ni procesa (djelotvorno učešće građanki i građana BiH).

Reagirajući na socijalne proteste, Njemačka i Ujedinjeno Kraljevstvo pokrenuli su zajedničku inicijativu koja je imala cilj revitalizirati procese EU integracija u BiH, nakon čega je EU tu inicijativu usvojila kao svoju novu inicijativu za BiH. Sadržaj inicijative se ne temelji na široko rasprostranjenom, socijalnom dijalogu sa ljudima koji su protestirali na ulicama ni sa društvom u cjelini. Ova nova inicijativa stavila je po strani presudu ECHR u predmetima Seđić-Finci²⁴ (i dvije naknadne presude) kao gest dobre volje prema bh. etnonacionalnoj eliti²⁵ koja godinama nije mogla postići konsenzus o njenoj provedbi time blokirajući proces pridruživanja BiH EU. Novi zahtjev EU za BiH predstavljen je kroz tri koraka – potpisivanje pisma namjere, pismeno opredjeljenje za provedbu reformi koje su uokvirene u jezik socio-ekonomskih reformi, dobrog upravljanja i vladavine prava, a nakon potpisivanja će uslijediti aplikacija za članstvo u EU, a potpuna provedba agende dovest će do mišljenja Komisije (Weber, 2017). Sredstva za izvršenje ta tri koraka su "finansijska uslovljenost" u saradnji sa finansijskim institucijama (ibid.). Lako je promjena "master narativa" sa ustavnih promjena (provedbom presude Seđić-Finci i dvije naknadne ECHR presude) na ekonomske reforme predstavljena kao reakcija na socijalne nemire, civilno društvo i javnost u cjelini nisu bili obaviješteni o procesu koji je doveo do srži tog novog pristupa – Reformske agende.

23 Odmah nakon rata, čak i civilne žrtve rata su se uglavnom smatrале muškarcima, jer se rat poimao kao "muška stvar". Žene su postale vidljive tek kada su počele zahtijevati proširenje definicije civilne žrtve rata.

24 Pored presude Evropskog suda za ljudska prava u predmetu Seđić-Finci protiv BiH, potrebno je razmotriti još dvije presude (Zornić protiv BiH i Pilar protiv BiH) u paketu kojim se zahtijevaju ustavne i izmjene izbornog zakona koje su konačno trebale dovesti do ukidanja diskriminacije i etnonacionalnih političkih identiteta koje je uspostavio DMS i koje održavaju etnonacionalne elite na vlasti.

25 Ovaj proces podsjeća na pregovore o DMS-u.

4 DEKONSTRUIRANJE REFORMSKE AGENDE

BiH Reformska agenda utvrđena je u dokumentu Vlade BiH pod nazivom "Reformska agenda za Bosnu i Hercegovinu 2015-2018".²⁶ Vijeće ministara BiH (VM), Vlada Republike Srpske i Vlada Federacije Bosne i Hercegovine su se usaglasile i usvojile dokument u julu 2015. godine. Nakon potpisivanja dokumenta Reformske agende, VM je usvojilo Strateški okvir za BiH za period 2015- 2018 a Republika Srpska (RS) i Federacija Bosne i Hercegovine (FBiH) izradile su detaljne akcione planove za provedbu Reformske agende (Svjetska banka, 2015:11).

U Reformskoj agenci za Bosnu i Hercegovinu 2015 – 2018 (RA) utvrđeni su sljedeći ambiciozni ciljevi: rehabilitacija i modernizacija ekonomije BiH; poticanje održivog, efikasnog, društveno pravednog i stabilnog ekonomskog rasta; otvaranje novih radnih mjesta; povećana i adekvatnije ciljana socijalna pomoć; i stvaranje povoljnog i pravednog društvenog okruženja. Sve ovo bi se trebalo ostvariti u periodu od 3 godine.

Prije usvajanja RA, Specijalni predstavnik EU u BiH sazvao je veliku konferenciju u aprilu 2014. godine u cilju pružanja podrške ekonomskom oporavku u BiH. Organiziran je forum u saradnji sa Međunarodnim monetarnim fondom, Svjetskom bankom, Evropskom bankom za obnovu i razvoj i Ambasadom SAD, koji je rezultirao agendom Sporazuma za rast i zapošljavanje.²⁷ Vladina Reformska agenda je rezultat preporuka koje su proizišle iz navedene agende Sporazuma za rast i zapošljavanje, a na nju dodatno utiče analiza države koju su provele međunarodne finansijske institucije.

RA počiva na 6 glavnih stubova za podršku društveno-ekonomskim i sličnim reformama na svim nivoima vlasti, sa fokusom na fiskalnoj konsolidaciji u cilju ostvarivanja makroekonomske stabilnosti. Ti stubovi su: a) javne finansije, oporezivanje i fiskalna održivost, b) poslovno okruženje i konkurentnost, c) tržište rada, d) socijalna pomoć i penziona reforma, e) vladavina prava i dobra uprava i f) reforma javne uprave. Pokretač efektivne implementacije ovog plana je činjenica da je uspješna implementacija potrebna u cilju usklađivanja sa *aquisom* za buduću primjenu i pregovore o pristupanju EU. Provedba se oslanja i na ugovore o kreditiranju sa MMF-om, Svjetskom bankom i EU.

U ovom dijelu se nećemo baviti detaljnom analizom predloženih reformi, nego ćemo dati uvid u funkcioniranje odnosa moći i rasподјelu i upravljanje resursima u kontekstu BiH. To su trebale razmotriti MFI prije pregovaranja i dogovaranja kredita u vezi sa RA. Ovaj uvid se treba posmatrati kao smjernica za dublju analizu postratnog restrukturiranja i oporavka.

26 Ovaj dokument se može skinuti na linku <http://europa.ba/wp-content/uploads/2015/09/Reform-Agenda-BiH.pdf>

27 http://europa.ba/?page_id=547

4.1 OPĆI PREGLED

Iako RA ima ozbiljne implikacije po rodnu ravnopravnost u BiH, analiza uticaja roda nedostajala je u procesu odlučivanja, a samo malobrojne (ili nikakve) analize napretka u provedbi Reformske agende rodno su osjetljive. Neki izvještaji MFI koji su korišteni prilikom izrade RA, kao što je Dijagnostika zemlje Svjetske banke za 2015, sadrže određenu analizu rodne ravnopravnosti.²⁸ Međutim, nijedan od identificiranih jazova u izvještaju nije adresiran u Reformskoj agendi. Osim toga, iako je MMF počeo probno uvoditi analizu rodnih neravnopravnosti u svoje godišnje izvještaje za 2015. za 10 država, uglavnom kako bi se pozabavio problemom jazova u učešću na tržištu rada, za BiH nije urađeno čak ni to (Nissan, 2016).

Pored toga, izvršena analiza rodne ravnopravnosti je veoma ograničena. Izvještaji poput izvještaja Svjetske banke o BiH - *Gender disparities in endowments, access to economic opportunities and agency* (Rodni dispariteti u zakladama, pristup ekonomskim prilikama i sredstvima) su indikativni (Cancho and Elman, 2015). U analizi uticaja rodnih dispariteta u ekonomskim prilikama, spominju se samo negativni efekti nasilja u porodici na ekonomsko učešće žena, ne spominje se činjenica da je ovo država u kojoj se tokom rata desilo hiljade slučajeva seksualnog nasilja i drugih rodno specifičnih povreda²⁹ i u kojoj postoje preživjele osobe na čije zdravlje, dobrobit i živote ovo naslijede utiče. U dokumentima MMF-a, Svjetske banke ili RA, ne spominje se rat u BiH i njegovi još uvijek prisutni uticaji na domaćinstva. Ne postoji mapiranje ekonomije brige i domaćinstava koja vode žene, naročito domaćinstava koja vode ratne udovice i žene koje su preživjele seksualno nasilje. Vladine politike i uslovi MMF-a, Svjetske banke i Evropske unije moraju se pratiti u odnosu na ove indikatore, da bi se procijenili njihovi uticaji i vjerovatni ishodi po društvenu i rodnu ravnopravnost, prije i tokom implementacije.

Svjetska banka je usvojila sveobuhvatniju Rodnu strategiju 2016. godine, potičući tako rodnu analizu na strateškom i programskom nivou. Međutim, to nije obavezno, izuzev provjere rodnih indikatora u okviru procjene uticaja koja je pripremljena prije odobravanja sporazuma.

Istraživanje makroekonomskih efekata na rod pokazalo je negativne posljedice "rodno slijepih" makroekonomskih politika, naročito kada se radi o pristupu izdržavanju i socijalnim i ekonomskim službama. Ako tome dodamo nedostatak shvatanja društva u postratnom periodu, efekti postaju još složeniji i dublji. Neravnopravnost nije samo ograničavanje ostvarivanja ljudske dobrobiti, nego se ona pretvara u nejednaku moć koja utiče na sve dijelove ekonomije, uključujući raspodjelu resursa i mogućnosti za pravedan ekonomski rast.

Kako sada stvari stoje, mala je vjerovatnoća da će ciljevi zacrtani u RA BiH biti ostvareni. Promjene makro politike, iako bi trebale donijeti rast i društvenu transformaciju, mogu stvoriti dodatne strukturalne nejednakosti i rodno određenu dinamiku moći, kojima se žene marginaliziraju, a muškarci motiviraju za borbu. Osim toga, umjesto oporavka BiH nakon sukoba i globalne finansijske krize, ove reforme će jačanjem nejednakosti osnažiti pokretače sukoba. U sve više militariziranim i globaliziranim poretku, stvaranje narativa o (negativnom) miru koji ne rješava problem strukturalnih nejednakosti i rodno određene dinamike moći održavat će BiH u stalnom stanju sukoba.

²⁸ U izvještaju su identificirani rodni jazovi na tržištu rada, koji su naročito veliki u ruralnim područjima, uz napomenu da se žene suočavaju sa brojnim preprekama u radu, kao što su društvene norme o ulozi žena u domaćinstvu, nepostojanje pristupa službama za čuvanje djece i proizvodnim inputima (uključujući zemljište i kredite), i drugo (2015:9-10)

²⁹ U dokumentu WILPF-a pod nazivom *Koncept i okvir za razvijanje rodno osjetljivog programa reparacija za civilne žrtve rata u BiH* opširno se govori o rodno specifičnim povredama. Može se pronaći na: <http://womenorganizingforchange.org/Development/wp-content/uploads/2016/02/Rodno-osjetljivi-program-reparacija.pdf>

U okruženju pogođenom sukobom, svrha je da se spriječi ponavljanje nasilnog sukoba i omogući ekonomski oporavak (i rast). U protekloj deceniji, 90% građanskih ratova izbilo je u državama koje su već imale jedan građanski rat u posljednjih 30 godina (Svjetska banka 2011:2). Znamo da sukob ima dugotrajni nepovoljan uticaj na ekonomski razvoj (Svjetska banka 2011) i da države u razvoju pogođene sukobom značajno zaostaju u rastu u poređenju sa drugim državama u razvoju.³⁰ Cijena ratovanja je visoka i značajno opterećuje ekonomije država pogođenih sukobom. Prema nekim procjenama, vlade i humanitarne agencije provode četrdeset puta više vremena reagirajući na krize nego nastojeći da ih spriječe (Levenson and Madsbjer 2016). Institut za ekonomiju i mir procjenjuje da je ukupna cijena sukoba jednaka 13,4% globalnog BDP-a.³¹ Također, znamo da potrošnja u oblasti odbrane ima manje efekata prelijevanja na ekonomiju od potrošnje na obrazovanje i zdravstvo (Globalni indeks mira 2016). Nasuprot tome, pozitivan mir koji je operacionaliziran kroz stabilne institucije i upravu i veći nivo društvene i ekonomskih jednakosti u velikoj mjeri je povezan sa manjim brojem pritužbi i većim brojem nenasilnih (umjesto nasilnih) pokreta.

Imajući u vidu sve ove dokaze, umjesto dubokih rezova javne potrošnje kako bi se stvorila poželjna globalna investicijska klima kao što je predloženo Reformskom agendom, MFI i donatori trebaju podržati postkonfliktne države da reinvestiraju u javnu službu i društvena dobra, te pomoći državi da ispunji svoju obavezu da svoje građane obešteti za nepravde koje su pretrpjeli tokom rata. Vodeći princip bi trebao biti da se broj osoba u stanju socijalne potrebe svede na najmanju mjeru, a ne da se sama socijalna pomoć svede na minimum. Ulaganjem u dobre puteve, škole, zdravstvene sisteme i slična društvena dobra povećali bi se kapaciteti i mogućnosti ljudi, što bi vodilo ka stabilnosti i razvoju.

Rukovodeći se feminističkom analizom političke ekonomije, cilj u narednom dijelu je da se dekonstruiraju namjere i ciljevi RA i istaknu neki od ishoda predloženih reformi. Činjenica da se RA odnosi na period 2015 – 2018 znači da se BiH bliži završetku perioda implementacije, što nam omogućava da analiziramo ne samo dokument RA, nego i ishode nekih reformi.

4.2 FISKALNA KONSOLIDACIJA I STRUKTURALNE REFORME

Jedan od glavnih ciljeva Reformske agende je fiskalna konsolidacija, odnosno smanjenje budžetskog deficitia i nivoa javnog duga. To podrazumijeva masovne rezove javne potrošnje. Iako je sasvim jasno da je BiH neophodna fiskalna stabilnost i održivost, reformski plan je suprotan dokumentu koji je objavilo troje ekonomista MMF-a, u kojem je dato ozbiljno upozorenje da oštete politike ušteda mogu donijeti više štete nego dobrog. Navedeni ekonomisti osporavaju neoliberalnu doktrinu koja je dominirala u razmišljanju MFI tokom proteklih tri decenije. Oni tvrde da nema dokaza da fiskalna konsolidacija vodi rastu.³² Smanjenje javne potrošnje mora se analizirati u vezi sa obavezama BiH u pogledu progresivnog ostvarivanja socijalnih i ekonomskih prava njenih građana, jer odgovornost za provedbu ne prestaje dok traje potreba za ekonomskim restrukturiranjem, o čemu će se govoriti u nastavku (vidi poglavlje 5).

30 Za svake tri godine tokom kojih je država pogođena ozbiljnim nasiljem (pogibije u borbama ili veliki broj ubistava koja su ekvivalentna velikom ratu), smanjenje siromaštva zostaje za 2,7 procenatnih poena (Svjetska banka 2011: 5).

31 Institut za ekonomiju i mir tvrdi da ako bi se nivo globalnog nasilja smanjio za 10%, to bi svjetskoj ekonomiji donijelo dodatnih 1.43 triliona dolara - preko tri puta više od ukupne zarade oko 1.1 milijarde najsiromašnijih osoba u svijetu (Institute for Economics and Peace, 2015).

32 <https://www.theguardian.com/business/2016/may/27/austerity-policies-do-more-harm-than-good-imf-study-concludes>

U RA se tvrdi da je pozitivan rast uslovljen strukturalnim reformama radnog zakonodavstva, javne uprave, politike zapošljavanja u javnom sektoru, poboljšanjima poslovnog okruženja (uključujući restrukturiranje javnih preduzeća), socijalne pomoći (uključujući penzije), zdravstvenog sektora i vladavine prava. O ovim prioritetima se prije usvajanja agende razgovaralo sa MFI i EU, a agenda je postala osnova za pregovore o individualnim programima finansijske i tehničke pomoći sa WB, MMF-om i EU. Ugovori o kreditiranju između BiH i MFI podrazumijevaju ogromne finansijske obaveze i uslovljeni su ozbiljnim uštedama. Teret mjera štednje će najvećim dijelom snositi stanovnici BiH, a bez razumijevanja postratnog društva i rodne analize na kojoj bi se takve mjere zasnivale, može se očekivati da će žene biti pogodžene više od svih ostalih grupa.

Dakle, iako bi strukturalne reforme u ovim oblastima mogle dovesti do "pozitivnog rasta", pitanje je za koga? – za ratne (tranzicijske) vođe i etnonacionalne elite ili građane BiH koji su izašli na ulice tokom protesta 2014. godine? Isključivanje širih masa podsjeća na pregovore o Dejtonskom mirovnom sporazumu u kojima je isključivanje opće populacije značilo da su postali gubitnici postratne tranzicije. Etnonacionalna politička elita (muškarci sa oružjem tokom pregovora o DMS) koja danas monopolizira i "privatnu" i "javnu" sferu ponovo uzima učešće u iznalaženju "rješenja" za BiH, dok će oni koji će biti najviše pogodženi ovim reformama (ponovo) biti isključeni iz procesa odlučivanja i raspodjele resursa i gurnuti još dublje u siromaštvo.

Direktorica Svjetske banke za jugoistočnu Evropu, Ellen Goldstein, i njene kolege tvrde da bi BiH "mogla okončati siromaštvo i ostvariti prosperitet za jednu ili dvije generacije ako bi rebalansirala svoj model razvoja" (Goldstein et al 2015). Navodi se da će dobitnici u procesu reforme i brzog rasta biti "siromašne i često bezglasne mase." Ove mase po svoj prilici uključuju žene, koje su sa tek nešto više od 20% zastupljene u parlamentu BiH, kao i žrtve rata. Ekonomski logika je u tome da žene mogu "dobiti" jer će se za njih otvoriti više radnih mjeseta zbog fleksibilizacije tržista rada i infrastrukturnih projekata za koje se prepostavlja da će povećati nivo stranih ulaganja u BiH. Istovremeno, očekuje se da će privatizacija zdravstvenog sistema povećati kvalitet usluga. Ono što ključni akteri u RA ne prepoznaju je da će većina stanovništva u BiH, uključujući nesrazmjeran broj žena, završiti kao gubitnici/e nakon ekonomskih reformi baziranih na uštedama.

To znamo iz studije sličnog "scenarija" sa politikama ušteda nakon Globalne finansijske krize (GFK) u drugim evropskim zemljama (Hozic and True 2016; Fawcett Society 2011; Kantola and Lombardo 2017). Studija UNICRI (2014) o uticajima krize na rodnu ravноправност i dobrobit žena u mediteranskim državama članicama Evropske unije pokazala je da su žene bile ranjivije od muškaraca u pogledu uslova rada tokom i nakon GFK. One su imale veće šanse da budu nezaposlene ili da naiđu na teškoće u pronalaženju zaposlenja. Ženama je često nedostajala odgovarajuća socijalna zaštita i imale su ograničen pristup i kontrolu nad ekonomskim i finansijskim resursima. Zahvaljujući različitim feminističkim istraživanjima, proširilo se naše znanje o životima muškaraca i žena i o tome "kako rod strukturira i različito valorizira maskulinizirane i feminizirane identitete, želje, očekivanja, znanje, vještine, rad, plaće, aktivnosti i iskustva (Peterson, 2005; True 2012; Enloe 2013). Povrh ovih varijacija, BiH je ujedno i postkonfliktna država sa rodno određenim iskustvima kršenja počinjenih protiv njenih građana. Ova rodno određena iskustva rata utiču na sposobnost žena i muškaraca da učestvuju u političkom, ekonomskom i društvenom razvoju zemlje. Stoga je od ključnog značaja da se uzme u obzir postratni kontekst BiH pri utvrđivanju uticaja rata na ekonomsko učešće i indirektnog uticaja ekonomskih reformi na rodnu ravnopravnost.

4.2.1 JAVNA UPRAVA I POLITIKA ZAPOŠLJAVANJA U JAVNOM SEKTORU

RA predstavlja reformu javne uprave kao "jedan od ključnih prioriteta u osiguravanju fiskalne održivosti". Međutim, predložena rješenja koja uključuju stroge kontrole zapošljavanja i ukupnih plaća u javnom sektoru ne zasnivaju se na adekvatnim analizama problema sa preglomaznom javnom upravom. Činjenica je da BiH od 2004. godine ima Ured Koordinatora za reformu javne uprave, što ukazuje na to da je reforma javne uprave nešto sa čim se BiH bori već značajan vremenski period. To pokazuje i da ovo nije problem koji BiH može riješiti preko noći (ili u roku od 3 godine koje pokriva RA). Namjera RA u ovom segmentu treba se tumačiti u svjetlu sljedećih pitanja: Da li su donositelji odluka mislili da se nešto što nije ostvarilo nikakav napredak u proteklih 10 godina može reformirati za 3 godine ili je njihova prava namjera da osiguraju dodatna sredstva putem kredita od MFI, dajući prazna obećanja? Da li su oni koji su odlučivali o sadržaju RA, a kasnije i o kreditima od MFI, bili neobaviješteni o kontekstu BiH ili su samo bili nemarni?

Osnovni problem nefunkcionalne, masivne i skupe javne uprave su administrativne podjele/rješenja utvrđena Dejtonskim mirovnim sporazumom. Ishod nedavne odluke EU da ne insistira na provedbi presude ECHR-a u predmetu Sejdić i Finci protiv BiH (i kasnije presude ECHR -a u predmetima Zornić protiv BiH i Pilav protiv BiH) je da je izgubljen svaki potencijal za smislenu reformu javne uprave. Provedbom navedene tri presude mogli su se postaviti temelji za usvajanje nediskriminatorskog Izbornog zakona i organizaciju države u kojoj bi etnonacionalne elite (ratni i tranzicijski profiteri) izgubile političku moć. Time bi nestala potreba za postojanjem paralelnih institucija na 13 ili 14 različitih nivoa. Pored toga, bile bi jasnije odgovornosti institucija. Na taj način bi se vjerovatno stvorio prostor za rješavanje problema korupcije, nepotizma i mehanizma "kupovine mira" i lojalnih glasača i članova stranaka kroz zapošljavanje u javnoj upravi.

Što se tiče rezova u javnoj upravi, čini se da je u RA ignorirano nekoliko pitanja. Pored činjenice da je administracija masivna (i neće se smanjiti, kao što je navedeno, osim ako ne dođe do nove organizacije države), činjenica je i da plate uposlenika u administraciji nisu visoke (iznosi se kreću oko prosječne potrošačke korpe u državi).³³ Visoke su plate i doprinosi izabranih i imenovanih zvaničnika (na svim nivoima). Dodatni visoki troškovi prisutni su kod kupovine predmeta kao što su luksuzni službeni automobili, plaćanja policijske pravnje i drugih VIP privilegija koje koriste imenovani zvaničnici, također brojni, imajući u vidu organizaciju države. Političari do sada nisu pokazali namjeru da smanje svoje plate i doprinose. Naprotiv, s vremenom na vrijeme su ih povećavali. Rezanjem plata uposlenika u administraciji najvjerovaljnije će se povećati siromaštvo u državi. To pitanje nije obuhvaćeno u RA.

Situacija je slična kad govorimo o platama uposlenika u javnom sektoru. Osim toga, u kantonima u kojima su počele reforme određenih oblasti javnog sektora – kao npr. u Kantonu Sarajevo – vidimo da su etnonacionalne elite (zlo)upotrijebile "reforme javnog sektora" kako bi se sukobile sa političkim neprijateljima i neposlušnim uposlenicima. "Reforma" zdravstvenog sektora u Kantonu Sarajevo rezultirala je činjenicom da je više od 20 medicinskih stručnjaka samo u protekloj godini napustilo Univerzitetski klinički centar bez odgovarajuće zamjene.³⁴ To negativno utiče na pristup građana zdravstvenim uslugama jer nema ljekara koji im mogu pružiti usluge (npr. pedijatara).

33 Kad govorimo o nivou plata u javnoj upravi, one se najčešće porede sa platama u privatnom sektoru. Međutim, to je poređenje irelevantno u situaciji u kojoj privatni sektor održava eksplotatorske nivoje plata, a troškovi života su daleko veći. Cijena potrošačke korpe za četveročlanu porodicu iznosi 1800 KM, dok minimalna plata iznosi 395 KM u RS, a 410 KM u FBiH. (vidi indeks potrošačkih cijena za 2016., Agencija za statistiku BiH).

Dostupno na:http://www.bhas.ba/tematskibilteni/TB_Indeks%20BiH_CPI_%202016_BS_Eng_www.pdf

34 vidi: <http://zurnal.info/novost/20514/otjerala-30-ljekara-zauzela-komoru-smijenila-dekanesu-ignorisala-sud>

Iako unutar Reformske agende reforma obrazovanja nije vidljiva, usvajanje novih zakona iz oblasti obrazovanja predstavljeno je kao intervencija u javni sektor. Novim prijedlogom Zakona o visokom obrazovanju u Kantonu Sarajevo kantonalnoj vladi se dozvoljava da imenuje i razrješava dekane i rektore javnog univerziteta, što omogućava direktno političko miješanje u javno obrazovanje. Na sličan način, novousvojenim Zakonom o osnovnom obrazovanju Kantona Sarajevo stvorili su se uslovi za zatvaranje odabralih škola, pod izgovorom rezanja troškova. Time će se povećati broj djece u jednom razredu do čak 40. Aktivisti/ce, uposlenici i roditelji djece koja pohađaju škole koje su određene za zatvaranje tvrde da su stvarni razlozi same lokacije navedenih škola gdje se prodajom placa i nekretnine mogu ostvariti visoke zarade. Kvalitet obrazovanja uopće nije razmatran, kao ni šta bi smještanje 40 djece u isti razred značilo za njihovo pravo na obrazovanje. Osim toga, istim zakonom se daje izgovor za reformu nastavnih planova i programa, kako bi se osigurala dodatna politička i ideološka kontrola nad osnovnim obrazovanjem.

Dakle, samo jedan kratak pogled na provedbu RA u Kantonu Sarajevo pokazuje nam da kad dođe do stvarnih reformi u okviru RA, nema funkcionalnog nadzora ni korektivnih mehanizama u slučajevima kada se namjera iza predloženih reformi u RA ne poklapa sa stvarnim namjerama i efektom provedenih reformi. Osim toga, vjerovatni učinak reformskog plana bosanskohercegovačkih vlasti, koji podrazumijeva masovno smanjenje javnog sektora i rezove plaća u državnoj službi, ogledat će se u tome da će žene, koje su nesrazmerno zaposlene u tom sektoru, izgubiti radna mjesta. Smanjenje plaća može imati i različite negativne rodne uticaje. Smanjenje javnog sektora će dovesti do smanjenja efikasnosti javnih usluga i povećanja cijena, što će se vjerovatno nadoknaditi kroz neplaćeni rad žena u domaćinstvu i neformalnim ekonomijama.

4.2.2 ZDRAVSTVENI SEKTOR

RA predviđa reorganizaciju zdravstvenog sektora, a pažnja se treba posvetiti "neplaćenim dugovanjima" i "preciznijem reguliranju mreže zdravstvenih ustanova". Prema RA, ove reforme će podržati Svjetska banka. Do maja 2017, nijedan projekat reforme zdravstvenog sektora nije odobren između Svjetske banke i BiH.³⁵

Kako je navedeno, RA nije kontekstualizirana i ne bavi se stvarnim uzrocima ozbiljnog urušavanja zdravstvenog sektora. Iako je, s obzirom na okolnosti, javno zdravstvo uspijevalo pružati zdravstvenu zaštitu tokom rata, čini se da danas to nije u stanju. Jedan od glavnih uzroka ove situacije je privatizacija zdravstvenog sistema koja je počela odmah nakon rata. To je dovelo do situacije u kojoj je bio mnogo prostora za sukobe interesa (jer su zakoni dozvoljavali istovremeni rad u javnim i privatnim klinikama) i korupciju (uz namjerno urušavanje zdravstvenog sistema kako bi se stvorio prostor za privatni sektor). Također, nakon rata je nedostajalo ulaganja u obrazovanje medicinskog osoblja što je dovelo do nedostatka određenih medicinskih profesija i medicinskog osoblja sa modernim obrazovanjem.

Analiza navedenog urušavanja zdravstvenog sistema trebala je biti osnova za iznalaženje odgovarajućih rješenja za ovaj sektor. Budući da to nije urađeno, predložene reforme ne mogu riješiti problem korupcije i pogrešnog upravljanja zdravstvenim institucijama, (uključujući fondove javnog zdravstvenog osiguranja) do kojeg neprestano dolazi pod kontrolom etnonacionalnih političkih elita

³⁵ Svjetska banka podržava 3 velika projekta u okviru svog mehanizma kreditiranja IBRD u oblastima jačanja bankarskog sektora, razvoja javnih finansijskih, zapošljavanja u privatnom sektoru i modernizacije cesta (vidi internet stranicu Svjetske banke <http://projects.worldbank.org>).

i osoba koje su one imenovale u zdravstvene ustanove. U analizi je ignorirano i namjerno uništavanje javnog zdravstvenog sektora. Od toga imaju koristi politički privilegirane privatne medicinske ustanove. Značajan broj medicinskih zahvata koji su vršeni na državnim klinikama prije 30 i više godina danas je dostupan samo u privatnom sektoru. Također, vrijedi istražiti da li su "neplaćena dugovanja" nastala zbog nedostatka novca ili zbog godina pogrešnog upravljanja i koruptivnog trošenja (potencijalno dostačnih) resursa.

Dakle, dok je potencijalna svrha reforme zdravstvenog sistema bila uvođenje kvalitetnih zdravstvenih usluga za građane BiH, do sada je reforma zdravstvenog sektora dovela do ukidanja različitih segmenata javnog zdravstvenog sektora, kao što su stomatologija (koja je služila kao preventivna zaštita u sistemu javnog zdravstva), te specijalizirane ustanove za zdravstvenu zaštitu školske djece, studenata, žena i materinstva. Ukipanje ovih specijaliziranih službi vjerovatno će dovesti do preopterećenosti u sektoru javne primarne zdravstvene zaštite, poput opće prakse, koja već radi pod ozbiljnim ograničenjima. Od ove situacije će imati koristi samo privatne klinike koje možda i ne pružaju bolje zdravstvene usluge od javnih. Kao što je slučaj u Kantonu Sarajevo, gašenje specijaliziranih klinika će najvjerojatnije dovesti do prodaje zgrada koje su te ustanove koristile kao vrhunskih lokacija za nekretnine. Nadalje, neophodno je analizirati da li su "neplaćena dugovanja" uzrokovana nedostatkom finansijskih sredstava ili lošim upravljanjem i koruptivnom potrošnjom (potencijalno dostačnih) sredstava.

Stoga je nejasno kako će zdravstveni sistem kojeg pokreće profit i koji pruža usluge isključivo onima koji ih mogu platiti dovesti do kvalitetnog zdravstva za građane i građanke BiH. Pored ograničavanja pristupa zdravstvenim uslugama za sve, žene će biti prisiljene da apsorbiraju nedostatke u zdravstvenim uslugama kroz rad u domaćinstvu i ekonomiji brige, dodatno ograničavajući formalno učešće žena na tržištu rada.

4.2.3 SOCIJALNA POMOĆ

Različita istraživanja i analize sistema socijalne pomoći u BiH ukazuju na nekoliko ozbiljnih nedostataka u tom sistemu. Kaže se da je sistem fiskalno neodrživ, većina davanja bazirana su na statusu (većina se odnosi na borce i civilne žrtve rata), a raspodjela raspoloživih resursa je iskrivljena (davanja ne dolaze do onih kojima najviše trebaju). Osim toga, smatra se da je ovaj sistem diskriminatoran zbog prioritetnog tretmana boraca, civilnih žrtava rata i članova njihovih porodica.³⁶ Ukupni troškovi socijalne zaštite čine 17,1% bruto BDP-a, a oko 4% BDP-a troši se na socijale transfere koji nisu bazirani na osiguranju (trajna socijalna pomoć, pomoć porodicama s djecom, pomoć osobama sa tzv. neratnim invaliditetom, pomoć civilnim žrtvama rata i pomoć populaciji boraca i sličnim kategorijama). Samo 17% tih socijalnih transfera namijenjeno je siromašnima i socijalno isključenim osobama (Numanović, 2016; Malkić and Hadžiristić, 2016).

Što se tiče socijalne pomoći, u RA se tvrdi da se nastoji stvoriti moderno i brižno društvo koje se može brinuti o onima koji se ne mogu brinuti za sebe. Da bi se ostvario ovaj cilj, RA zahtijeva od vlada da uvedu "bolje ciljanu socijalnu pomoć", kako bi ona zaista išla onima kojima je potrebna ili koji plaćaju za nju, i da je učine fiskalno održivom.

³⁶ Vidi npr. OSCE, 2012. *Pravo na socijalnu zaštitu u Bosni i Hercegovini: Pitanja primjerenosti i jednakosti*. Sarajevo: OSCE; and Malkić, A. and Hadžiristić, T., 2016. *Interseksijske nejednakosti u socijalnoj zaštiti u BiH: rezultati empirijske studije*. Sarajevo: Analitika.

Budući da u RA nedostaje rodno osjetljiva analiza postratnog društva, zanemaruje se činjenica da će bez adekvatnih mehanizama za reparacije civilnih žrtava rata njena namjera uvođenja "bolje ciljane pomoći za osobe u stanju potrebe" (što je doista neophodno) biti kontraproduktivna, naročito s obzirom da ne postoje ozbiljne analize i saznanja o stvarnom siromaštvu u BiH.

Zbog činjenice da sistem socijalne pomoći obuhvata i jedan vid odštete za nepravde i kršenja međunarodnog humanitarnog prava i međunarodnog prava ljudskih prava, pravo civilnih žrtava rata na reparaciju podložno je značajnim izmjenama u okviru Reformske agende. Iako je bio imperativ da se pravo civilnih žrtava rata na reparacije regulira odmah nakon rata, ono nikada nije trebalo biti smješteno u sistem socijalne pomoći. Međutim, sada se mora uzeti u obzir činjenica da je sistem reparacija *de facto* sjedinjen sa socijalnom pomoći. Među žrtvama i u društvu općenito, to negativno utiče na razumijevanje odnosa između opće obaveze države da osigura osnovna ekomska i socijalna prava svim građanima i građankama u BiH i obaveze države da pruži odštetu za pretrpljene nepravde tokom rata (jer država nije uspjela zaštititi svoje građane). Moraju se uvesti adekvatni mehanizmi za reparacije civilnih žrtava rata, kako bi se osiguralo da se prava i potrebe civilnih žrtava rata jednostavno ne izgube u provedbi mjera RA. WILPF je u svom ranijem radu razgovarao o tome kako bi mogao izgledati sveobuhvatan i rodno osjetljiv program reparacija za sve civilne žrtve rata i kako bi stvaranje takvog programa rasteretilo sistem socijalne pomoći i doprinijelo stvaranju funkcionalnog sistema socijalne pomoći za sve građane i građanke u BiH.³⁷

4.2.4 RADNO ZAKONODAVSTVO

Reforma radnog zakonodavstva u dva entiteta u BiH pokrenuta je 2015. godine. Donošenje novih zakona o radu privuklo je mnogo pažnje javnosti i uzrokovalo više društvenog i političkog otpora nego bilo koja reforma do sada. Sindikati su se protivili novom nacrtu zakona za koji su smatrali da je neoliberalan te da ima cilj rasturiti radnička prava (Weber, 2017). Iako se tvrdi da se putem RA nastoji pojačati kultura kolektivnog pregovaranja i socijalnog dijaloga, proces donošenja novog radnog zakonodavstva nanio je u tom smislu dodatnu štetu (*ibid.*). Zakoni su doneseni usprkos činjenici da nije postignut sporazum sa socijalnim partnerima. Glavni rezultati novih reformi zakona o radu su deregulacija zakonodavstva kojim se štiti zaposlenje, fleksibilizacija uslova rada bez adekvatnog razumijevanja aspekata okvira za zaštitu zaposlenja koji sprečavaju zapošljavanje i otpuštanje radnika (i do koje mjere), i stavljanje po strani mehanizama za rješavanje radnih sporova (za detaljan prikaz ove teme, vidi Jusić and Numanović, 2015).

Kako je ranije naglašeno u ovom radu, radna prava su konzistentno kršena tokom godina, do nivoa eksploracije: narušeno kolektivno pregovaranje i propisi o zaštiti na radu, dugovanja u plaćanju plata kroz duži vremenski period (čak i nekoliko godina), često neplaćen prekovremen rad, lišavanje zaposlenih prava na godišnji odmor, neredovne plate koje prati praksa da se poslodavcu vrati polovina uplaćene plate, neplaćanje doprinosu čime se radnicima uskraćuje zakonsko pravo na zdravstvo i penziju itd. (Vaša prava, 2016). Kako navode Vaša prava, novi zakoni nisu donijeli nijednu pozitivnu promjenu u odnosu na gore opisane probleme, nisu uveli mehanizme kojima se obeshrabruje siva ekonomija i nisu uključili odgovarajuće sankcije (*ibid.*), iako se u RA navodi da je neophodno ojačati radne inspekcije i povećati kazne za kršenja zakona o radu te poduzeti druge korake u zaštiti radničkih

37 U dokumentu WILPF-a pod nazivom *Koncept i okvir za razvijanje rodno osjetljivog programa reparacija za civilne žrtve rata u BiH* opširno se govori o rodno specifičnim povredama. Dostupno na: <http://womenorganizingforchange.org/Development/wp-content/uploads/2016/02/Reparations-BiH.pdf>

prava. Ovaj proces će dovesti do povećanja nesigurnosti posla, privremenih, povremenih i poslova bez sindikalnog udruživanja sa manjim naknadama, nižim platama (koje mnogima poslodavci i dalje ne plaćaju) i pogoršanja sigurnosti na radu. RA se fokusira na snižavanje troškova rada i smanjenje zaštite rada da bi se privukli strani investitori i transnacionalne kompanije. Međutim, smanjivanje troškova rada nužno ne znači više radnih mjesta ili bolje poslove koje prati razvijanje vještina i dobri radni uslovi – ovo znamo iz iskustva drugih zemalja (vidi Hozic and True 2016; Kantola and Lombardo 2017; UNICRI 2014).

Žene u BiH će ovim biti dvostruko opterećene. Kako tvrdi Peterson, fleksibilizacija uslova rada mora se cijeniti u kontekstu dostupnosti usluga podrške, poput brige o djeci i starijima (2005). Rezanje javnog sektora, koje predlaže Reformska agenda, dovest će do toga da su žene nesrazmjerne pogodžene jer je veća vjerovatnoća da zavise od javnih resursa kao podrške u reproduktivnom radu i jer postoji kulturno očekivanje da one ispunjavaju jaz koji se odnosi na poslove brige. Efekti podrazumijevaju više žena koje rade trostrukе smjene, feminizaciju siromaštva, kao i kratkoročno i dugoročno pogoršanje ženskog zdravlja i ljudskog kapitala (Peterson, 2005). Planovi za otvaranje radnih mjesta, većinom u privatnom sektoru, neće donijeti dovoljno prilika za zaposlenje niti sigurnost zaposlenja za žene. Većina tih planova se pravi bez adekvatne rodne analize i razumijevanja demografije rada žena.

4.2.5 POSLOVNA KLIMA I KONKURENTNOST

U RA ekonomski rast BiH se zasniva na "privlačenju investicija". U kratkoj analizi poslovne klime u Bosni, RA navodi da je teren za investicije ograničen. "Lijek" za ovu situaciju je, između ostalog, usvajanje novih ili unapređenje postojećih zakona,³⁸ ispitivanje "izvodljivosti provođenja fiskalno održivih javno-privatnih partnerstava", povećanje učešća privatnog sektora u razvoju infrastrukture; restrukturiranje, privatizacija/likvidacija javnih preduzeća (uz posebnu pažnju koja će se posvetiti željeznicama u oba entiteta i rudnicima u FBiH; BH Telecom je konkretno naveden za parcijalnu privatizaciju); i zaštita stabilnosti finansijskog sektora.

Postojeće analize i monitoring izvještaji koji se odnose na ovu oblast RA bave se samo općom poslovnom klimom u BiH – odnosno pitanjem da li je unaprijeđena ili ne. Analize i diskusije o ovom segmentu ne obraćaju pažnju na to kako će se rješenje u vidu "javno-privatnih partnerstava" odigrati u BiH uz trenutnu konstelaciju etnonacionalnih elita koje monopoliziraju i "privatnu" i "javnu" sferu; šta "unaprijeđena investicijska klima" znači za uslove rada i plate; i kako će se restrukturiranje, privatizacija/likvidacija javnih preduzeća, imajući u vidu dosadašnje iskustvo sa sličnim procesima, odvijati u odnosu na radnike tih preduzeća.

Zbog načina na koji se ove "reforme" provode u BiH, možemo tvrditi da će etnonacionalne političke elite biti među pobjednicima. Novi zakoni o javno-privatnom partnerstvu i koncesijama (što vidimo na primjeru Kantona Sarajevo) pružaju osnov za nesmetan raspodjelu javnih dobara preferiranim ili politički podobnim privatnim poduhvatima. Time će se dozvoliti etnonacionalnoj političkoj eliti da vrši politički uticaj i da u konačnici ima pristup profitu iz tih javnih resursa i dobara, čak i u slučaju da izgubi politički mandat.

³⁸ Konkretno su spomenuti novi zakoni o privrednim društvima i direktnim stranim ulaganjima u FBiH, zakoni o zaštiti investitora, zakonodavstvo o stečaju, zakoni u finansijskom sektoru i novi zakon o carinskoj politici.

Nadalje, očigledno je da se turizam i nekretnine, a time i građevinarstvo, smatraju najprofitabilnijim industrijama. "Investicije" u ovim sektorima najčešće se odvijaju tako da se zatvori ustanova koja pruža javne usluge, poput škole ili doma zdravlja, da bi se osigurao fizički prostor za još jedan stambeni i poslovni kompleks.

Ciljevi definirani u RA, poput povećanja učešća privatnog sektora u razvoju infrastrukture, u BiH se prevodi u dodatna porezna opterećenja za pojedince da bi se unaprijedila infrastruktura. Iako je bh. parlament (više puta) glasao protiv dodatnih poreza jer se smatra da će gurnuti građanke i građane BiH u dodatno siromaštvo (zbog uzročnog efekta povećanja cijena), Specijalni predstavnik EU je izvršio značajan pritisak na domaće političare da usvoje te poreze. Ovo je krajnje neobično jer Delegacija EU u BiH generalno nije zauzimala proaktivnu ulogu u lobiranju lokalnih političara za pojedine elemente određenih reformi.

Tražene reforme će olakšati uslove za pokretanje biznisa ali u RA ima malo ili nimalo toga za one koji ne namjeravaju postati vlasnici privatnih biznisa ili koji nisu sigurni da žele prihvati rizike koji se vezuju za investiranje u privatne biznise. Iz prethodnih iskustava razvoja malih, privatnih preduzeća u postratnoj BiH znamo da je značajan broj tih preduzeća završio bankrotiranjem i likvidacijom. S obzirom daje potrošačka moć u zemlji zaista niska teško je očekivati da će privatna mala preduzeća u BiH imati veliki uticaj na ekonomiju domaćinstava.

Konkretno, kada govorimo o ženama i poteškoćama s kojima se suočavaju u pronalasku novih poslovnih prilika i osiguranju poslova u privatnom sektoru, bitno je naglasiti da će one teško profitirati na reformama jer, u odnosu na muškarce, imaju ograničen pristup sredstvima/kolateralu, kreditima i mrežama.

Iako RA ne razmatra efekte predloženih reformi na rodnu ravnopravnost, možemo prepostaviti, koristeći "uobičajenu" neoliberalnu logiku, da postoji uvjerenje da će povećanje investicija dovesti do većeg broja radnih mjesta što će omogućiti da se veći broj žena (i građana općenito) uključi na tržište rada. Kako je razmatrano ranije u podnaslovu Tržište rada, fleksibilizacija poslova imala je negativne posljedice na opću sigurnost posla, što nas dovodi do pitanja – da li će ovi poslovi koji su otvoreni kao rezultat "bolje investicijske klime", u kombinaciji sa srezanim javnim sektorom (što uključuje i smanjenje usluga u zdravstvu i obrazovanju), zaista dovesti do pristojnih plata od kojih građani BiH mogu živjeti? Nadalje, investicije koje se najčešće razmatraju su u sektorima infrastrukture i resursa od kojih koristi imaju muškarci, poput telekomunikacija, građevine, transporta i hidroenergije, a ne spominju se investicije u sektore i društvene infrastrukture u kojima žene najčešće rade, poput bolnica, škola, projekata u zajednici, u kojima bi se otvorila nova radna mjesta za žene.

Pored toga, ne razmatra se šta država i drugi akteri mogu svjesno uraditi da olakšaju učešće žena u poslovima privatnog sektora. Najčešća neoliberalna intervencija je prilagođavanje kredita za ženske start-up firme koji su podržani ciljanim programima obučavanja za određene grupe žena i za uspostavljanje ženskih poslovnih mreža. Iako ovo može biti jedna od intervencija, ona je usmjerena samo na pojedinačne žene (obično na privilegiranim pozicijama) koje su u stanju probiti stakleni strop (obično na štetu drugih žena). Do sada su se ciljani krediti i podrška za žensko poduzetništvo, koji su pružani kroz različite projekte i programe i koji su nastojali doprijeti do žena van gore spomenute privilegirane grupe, svodili na pletenje, poljoprivredu malih razmjera i slična poslovanja te nisu vodili bilo kakvom stvarnom ekonomskom osnaživanju. Jako je teško, na granici sa nemogućim, da mali biznisi, posebno oni koje vode žene, budu konkurentni u globaliziranom ekonomskom poretku.

4.2.6 VLADAVINA PRAVA

Jedan od jasno artikuliranih zahtjeva na ulicama tokom protesta 2014. godine bilo je rješavanje korupcije u pravosuđu. Ovaj zahtjev je djelimično prenesen u zadatku koji se u RA nameće vladama i institucijama vladavine prava na svim nivoima sa ciljem "da se osigura nepovratno osnaživanje vladavine prava, koja mora biti izgrađena na osnovama konkretnog napretka u borbi protiv organiziranog kriminala, terorizma i korupcije" i "povrati povjerenje građana u institucije odgovorne za vladavinu prava, razvojem kapaciteta, odgovornosti, profesionalizma i integriteta". Međutim, ignoriranjem konteksta i političke dinamike u zemlji, ovaj cilj je osuđen na propast.

Kao što je slučaj sa brojnim drugim segmentima bh. društva, institucije vladavine prava (a posebno pravosuđe) kontinuirano su podvrgavani reformama od samog kraja rata. Te reforme su iziskivale ogromne finansijske i ljudske resurse. Međunarodna zajednica bila je direktno uključena u sve te reforme. Ipak, bez obzira na skoro 20 godina kontinuiranog rada i ogromna finansijska ulaganja, sistem je i dalje veoma nefunkcionalan.

Čini se da nefunkcionalnost sistema u velikoj mjeri potiče iz DMS-a i komplikiranih administrativnih podjela sa preklapajućim ovlaštenjima. Takav sistem se pokazao idealnim za razvijanje i održavanje korupcije i organiziranog kriminala koji dosežu do najviših nivoa vlasti. Tolerancija međunarodne zajednice prema neopravdanim zahtjevima etnonacionalnih političara dodatno je doprinijela ovakvoj situaciji. Na primjer, upravo kada su se tužilaštvo i sud na državnom nivou počeli baviti organiziranim kriminalom i korupcijom na visokom nivou, etnonacionalne elite su pronašle način da taj proces ospore. Umjesto da se 2011. godine izričito odbije najava referendumu u Republici Srbkoj o državnom tužilaštvu i sudu, koji bi bio protivan odluci Ustavnog suda BiH,³⁹ međunarodna zajednica se odlučila za blagi pristup besmislenim zahtjevima i radnjama etnonacionalne političke elite. Predloženi strukturalni dijalozi o reformi pravosuđa, koji nikada nisu ni imali cilj postizanja sporazuma i uspostavljanja funkcionalnog pravosuđa i sistema vladavine prava u BiH, bili su samo jedan u nizu kompromisa na koje je međunarodna zajednica pristala sa neobuzdanom etnonacionalnom političkom elitom koja uporno blefira da bi produžila svoj moći i kontrolu.

Strukturalni dijalozi su još uvijek trajali kada su se desili socijalni nemiri 2014. godine. Umjesto da sluša građane, međunarodna zajednica je pristala na još jedan kompromis sa etnonacionalnim elitama kada je odlučila da odloži provedbu odluka ECHR-a.⁴⁰ Sprečavanje i opstrukcija provedbe odluka ECHR-a je krivično djelo koje se kažnjava kaznom zatvora u trajanju do 5 godina prema Krivičnom zakonu BiH.⁴¹ Na taj način je dodatno pojačana pravna nesigurnost jer se očigledno ukazuje na preferencijalni tretman onih na političkim pozicijama moći u odnosu na "obične" građane i građanke. Tako da ne treba da iznenadi činjenica da samo 37% građanki i građana u BiH ima povjerenje u pravosudne institucije.⁴²

Međutim, neprovođenje spomenutih odluka ECHR-a stvara najmanje dva dodatna problema u vezi sa pravosudnim sistemom u BiH. Prvi je da sprječava potencijalno bolju i efikasniju reorganizaciju

39 Ustavni sud BiH, Odluka U 26/01, 28. septembar 2001, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine 4/02

40 Sejdžić i Finci protiv BiH, Zornić protiv BiH i Pilav protiv BiH

41 Krivični zakon BiH, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10, 47/14, 22/15 i 40/15.

42 Tvrđnju Visokog sudskega i tužilačkog vijeća da je povjerenje povećano za 7% nakon godine provedbe projekta treba uzeti s rezervom jer je ovo samo kratkoročni indikator i zasnovan je samo na projektu. Ipak je ovo indikator niskog povjerenja. Vidi <https://www.klix.ba/vijesti/bih/vstv-sudijama-i-tuziocima-u-bih-vjeruje-samo-34-posto-gradjana/170612068>

pravosudnog sistema jer provedba odluka ECHR-a je mogla rezultirati novom, pojednostavljenom administrativnom organizacijom države. Drugi, i trenutno veći problem, je da je odlaganjem dato vrijeme i mjesto etnonacionalnim elitama da se pregrupiraju i formuliraju svoje zahtjeve po pitanju nove organizacije države. Ovi novo formulirani zahtjevi traže poseban oprez imajući u vidu sklonost međunarodne zajednice da blago pristupa i pravi kompromise sa etnonacionalističkim elitama i činjenicu da su u suprotnosti sa odlukama ECHR-a u predmetima Zornić protiv BiH i Pilav protiv BiH. Iako je očigledno da trenutna komplikirana i diskriminatorna administrativna organizacija države BiH treba da se unaprijedi, potrebno je posvetiti posebnu pažnju kako bi se osigurao demokratski i nediskriminatoren proces u kojem će se omogućiti i učinkovito učešće svih građana i građanki, a ne da ona ostane ekskluzivno pravo etnonacionalističkih elita.

Nizak stepen povjerenja u mehanizme vladavine prava direktno utiče na živote žena. Zakon odražava odnose moći u društвima, uključujući i rodne asimetrije. Kako je ranije navedeno, reforme koje imaju za cilj opće unapređenje socijalne pravde moraju uključiti aspekt rješavanja rodne nepravde, eksploatacije ili ograničenja koja su odražena u institucijama vladavine prava i pravnim okvirima. Glavni interes "vladavine prava" nije nužno u *sadržaju* pravila. Kako tvrde Ní Aoláin i Hamilton "tranzicije prožete vladavinom prava mogu nedvojbeno podržati dosljednu diskriminaciju žene, sistematsko i normalizirano privatno nasilje i nepokretne granice jednakosti u javnoj sferi" jer ne obećavaju nikakav suštinski socijalni, politički ili kulturni cilj (2009:385). U slučaju BiH, kontinuirane reforme institucija vladavine prava nisu imale nikakav veliki učinak na rodnu ravnopravnost. Ovo se vidi u primjeru slabe provedbe preventivnih mehanizama zaustavljanja nasilja nad ženama (uključujući i nasilja u porodici) i u slaboj pravnoj provedbi radnih prava. Poenta je da BiH ponovno ulazi u fazu reformi u oblasti vladavine prava bez postavljanja pitanja *koje su mogućnosti za unapređenje rodne ravnopravnosti i pravde?* Imajući u vidu visoke troškove prolongiranih sudskega procesa i činjenicu da žene zarađuju manje novca, jedna od prepostavki je da je manja vjerovatnoća da će žene pokretati sudske postupke za ostvarivanje svojih prava. Neki od zločina počinjenih u ratu su procesuirani, poput seksualnog nasilja u ratu kao ratnog zločina. Međutim, te pravne intervencije nisu bile dovoljno kompetentne u oblasti roda i obuhvatile su samo ograničen opseg rodne pravde.

4.3 UTICAJ REFORMSKE AGENDE NA OPĆU SIGURNOST

Reformska agenda podrazumijeva sigurnost samo po pitanju terorizma i organiziranog kriminala, što se može realizirati samo kroz jačanje sankcija i dalju militarizaciju društva. S druge strane, intervencije u javnom sektoru i investicije se smatraju u potpunosti odvojenim od sigurnosti, povezane samo sa stvaranjem povoljne klime za poslovanje. Mi smatramo da sve reforme koje se predstavljaju sa ciljem postizanja opće sigurnosti u društvu moraju nastojati postići društveno pravedan ekonomski razvoj i rast. Također, moraju biti implementirane uz pristup koji je rodno orientiran, uzima u obzir postratni kontekst i ljudska prava, kako bi bile održive i efikasne, posebno u postkonfliktnom društvu kakvo je Bosna i Hercegovina.

Ako javnu politiku gledamo kao investicije, imamo priliku da promijenimo popularni narativ koji se tiče uloge vlasti u društvu. Pojedinosti dizajna tih investicija su od kritične važnosti. Adekvatan pristup javnim investicijama bi trebao potaknuti više javnih rasprava o vrijednostima i kompromisima po pitanju načina potrošnje vlasti. Takav pristup investiranju bi trebao uzimati u obzir rod i postratni kontekst kako bi se omogućilo da se na eksplicitan način razmotri kako političke odluke utiču na različite grupe ljudi. Nadalje, na taj način se jača relevantnost pristupa koji uzima u obzir ljudska prava.

Ako je moguće postići bolje ekonomske rezultate, a pri tome smanjiti troškove vlasti, društvo ima priliku da preusmjeri sredstva onima kojima su zaista potrebna. Mi to radimo jer je to ispravno, a ne zato što ima smisla po ograničenim investicijskim uslovima.

Sukob u bivšoj Jugoslaviji je buknuo zbog reakcija na nejednak i neravnopravni razvoj, što je rezultat globalnog kapitalističkog sistema koji je neprestano u krizi. Te reakcije su se odrazile, između ostalog, na rodni i seksualiziran način, posebno na tijela žena. Rodna neravnopravnost čini žene ranjivim na nasilje i metama etničkog identiteta. U postkonfliktnim društvima, nasilje nad ženama je jedna od glavnih prepreka da žene pristupe javnom prostoru, resursima i građanskim slobodama. Unapređenje ekonomskih prilika žena i njihova kontrola nad resursima osnažuju žene u domaćinstvima i zajednicama da se suprotstave nasilju muškaraca nad ženama i da spriječe pojavu i širenje takvog nasilja (Aggarwal i Panda 2007; Grabe, Grose i Dutt. 2014; Vyas, Mbwambo i Heise 2014).

Zbog uskog pogleda Reformske agende na sigurnost, možemo očekivati da će bh. program ekonomske reforme pogoršati uslove društvene i rodne neravnopravnosti kao i orodnjeno nasilje. Ekonomska nestabilnost i finansijski stres imaju nepovoljan uticaj kako na žene, tako i na muškarce. Ali za muškarce, posebno one koji izdržavaju porodice i čiji je identitet usko povezan sa tom ulogom zbog rodnih podjela rada i moći, pridruživanje oružanoj grupi može biti od racionalnog značaja kada je u pitanju korist ili status unutar grupe. Pored činjenice da ekonomska reforma produbljuje rodnu neravnopravnost i diskriminaciju, ona utiče i na neke osnovne uzroke konflikta, pogoršavajući nedaće i podstičući mobilizaciju militariziranih maskuliniteta, a u isto vrijeme marginalizira žene i njihovu sposobnost da spriječe konflikt. Nezaposlenost, na primjer, vodi do većeg stresa u porodici i zajednici, a u postkonfliktnom društvu u kojem su pojedinci ranije učestvovali u nasilju i koristili oružje to nasilje se prenosi u domaćinstva i zajednicu.⁴³ Ovo direktno utiče na živote žena i njihovo učešće u ekonomiji i civilnom društvu.

Trenutna situacija u BiH zahtijeva političke, ekonomske i socijalne reforme. Postoji opći društveni konsenzus o tom pitanju. U isto vrijeme, ne postoji konsenzus o tome kako treba provesti te promjene. Kako trenutno stvari stoje, siromašni i obespravljeni građani i građanke BiH, koji se još uvijek nose sa posljedicama rata, suočeni su sa nepovratnim neoliberalnim restrukturiranjem na štetu njihovih ljudskih prava, posebno socijalnih i ekonomskih prava. Umjesto da se smanjuje javni sektor, bilo bi pravednije da se provede budžetski kompromis kroz poređenje uticaja smanjenja budžetskog deficit-a sa uticajem jačanja investicija u ljudske kapacitete i potrebe ekonomskog razvoja, smanjenje stope siromaštva i uspostavljanje rodne ravnopravnosti. Uz to, zemlja se mora pozabaviti posljedicama prošlog rata kroz sveobuhvatne, rodno osjetljive programe reparacija koji su uključeni u opći oporavak zemlje, i na taj način postaviti temelje za stvaranje društveno pravednog i jednakog društva.

Indikatori humanog razvoja i ekonomije brige pružaju sveobuhvatniju sliku političke ekonomije BiH od primarno makroekonomskih analiza MFI-a. Suprotno očekivanom, životni vijek nakon rata se produžio usprkos tome što bi se pomislilo da su prilike poput rata dovele do njegovog skraćenja. Na sličan način, vidljiv je porast indikatora za nivo zdravstva i obrazovanja, i drugih indikatora kvalitete života.⁴⁴ Kako se to dogodilo? Iako se ne možemo pozvati na izravan dokaz, mislimo da se ovi rezultati humanog razvoja postigli velikim dijelom zbog zaostavštine sistema javnih usluga koje je BiH naslijedila od SFRJ, rezilijencije na nivou domaćinstva, i učešća žena u neformalnoj ekonomiji. Žene i domaćinstva koja vode žene preuzezla su ulogu države i MFI-a kroz svoj rad u ekonomiji brige, doprinoseći unapređenju rezultata humanog razvoja usprkos izvanrednoj ljudskoj povredi i potrebama nakon rata. Humanii

43 Vidi Tilman Bruck 2016 on Angola; *Gender and Development* Special Issue on Fragile, Conflict-Affected States 2016.

44 Vidi UNDP-ov Izvještaj o humanom razvoju http://hdr.undp.org/sites/all/themes/hdr_theme/country-notes/BIH.pdf

razvoj, što predstavlja širi termin od ekonomskog razvoja, vjerovatno se desio koliko zbog aktivnosti u oblasti neformalne ekonomije brige toliko i u formalnoj tržišnoj ekonomiji. Međutim, humani razvoj BiH, i objašnjenje kako je do njega došlo usprkos lošim ekonomskim uslovima u formalnoj ekonomiji, nisu u fokusu trenutne Reformske agende ili rebalansiranja razvojnog modela kojeg predlaže Svjetska banka i MMF (World Bank Group 2015). Imajući u vidu da se čini da će predložene reforme negativno uticati na sve gore spomenute strukture i faktore koji su doprinosili unapređenju humanog razvoja, može se očekivati da će se ishodi humanog razvoja pogoršati. To bi moglo dodatno povećati opću nesigurnost u društvu.

Također moramo uzeti u obzir uticaj ekonomije doznaka na domaćinstva. Učešće žena na tržištu rada je slabije nego učešće muškaraca i stoga očekujemo da njihovi prihodi budu niži od prihoda muškaraca, što posebno utiče na domaćinstva koja vode žene za koja je vjerovatnije da će biti siromašna. Međutim, izgleda da ekonomija doznaka ublažava tu rodno-zasnovanu nejednakost u prihodima. Prema Anketi o potrošnji domaćinstava iz 2007. godine, domaćinstva koja vode žene primaju više doznaka nego domaćinstva koja vode muškarci. Na primjer, 21,7% domaćinstava koja vode žene (Female-Headed Households - FHH) primaju doznake za razliku od 14,6% svih domaćinstava i 12% domaćinstava koja vode muškarci (Oruć 2013:1). Siromaštvo je prisutnije među domaćinstvima koja primaju doznake nego među onima koja ne primaju, što pokazuje da se novac šalje kako bi se pomoglo siromašnoj rodbini. Međutim, veći je broj siromašnih domaćinstava koja vode žene među domaćinstvima koja ne primaju doznake, što pokazuje da doznake ublažavaju siromaštvo (što trenutno ne čine socijalni transferi vlasti).⁴⁵ Nakon globalne finansijske krize, broj doznaka je dramatično opao (vidi tabelu table 1 na strani 7). Možemo postaviti hipotezu da je smanjeni broj doznaka povećao stopu siromaštva među domaćinstvima koja vode žene i povećao pritisak na ekonomiju brige, dalje ograničavajući formalno učešće žena na tržištu rada. Reformska agenda nije informirana o analizi rodnog učinka po pitanju smanjenog broja doznaka iz inostranstva, niti je takva analiza pronađena u izveštaju Svjetske banke iz 2015. godine o rodnim nejednakostima u doprinosima, pristupu ekonomskim prilikama i moći djelovanja. Kao i sa ishodima humanog razvoja, smanjenje broja doznaka zahtijeva analizu jer predstavlja moguće uslove za povećanje opće nesigurnosti u društvu zbog povećanja siromaštva.

Reformski plan podrazumijeva mnoga strateška pitanja koja bi trebala biti predmet javne rasprave kada se kreće u proces ekonomskog oporavka nakon sukoba. Takva rasprava bi mogla dovesti do razvoja alternativnog, rodno osjetljivog pristupa "investicijske" reforme u odnosu na fiskalnu konsolidaciju i razvoj infrastrukture putem direktnih stranih ulaganja koja se rutinski izvodi u zemljama koje izlaze iz sukoba. Takav pristup koji je okrenut ka investiranju bi se mogao osmisiliti kako bi podržao sve grupe u društvu, a ne samo etnonacionalnu elitu i druge interesne grupe. Na taj način se mogu stvoriti uslovi za održivu opću sigurnost društva.

Različiti finansijski modeli mogu pomoći ljudima da predvide tok budućih koristi koje će imati tokom nekoliko godina kao rezultat određenih investicijskih odluka. Od političara se zahtijeva da donose investicijske odluke na osnovu kolektivnog interesa građana. Odluke o finansiranju izgradnje puteva, hidroenergetskih planova, finansiranje škola, finansiranje zatvora i odbrambenih tehnologija su sve primjeri investicijskih odluka. Investicijske odluke koje su zasnovane na dobrom informacijama se vode saznanjem koliko će neki element aktivnosti vlasti koštati i koje su moguće koristi od toga (Weimer i Vinin. 2009; Mintrom 2012). U postkonfliktnom kontekstu, potrebno je uzeti u obzir i potencijalnu cijenu sukoba koji se ponavlja.

45 32% svih doznaka ide na domaćinstva koja vode žene (21,6% svih domaćinstava su domaćinstva koja vode žene) (Oruć 2013: 11-12).

Na ovaj način, investicijski pristup postkonfliktnom razvoju može se ticati efikasnosti u upotrebi javnih resursa a u isto vrijeme promovirati ljudska prava i društvenu jednakost, i na kraju opću sigurnost u društvu. Takav rezultat zavisi od upotrebe rigoroznih dokaza koji pokazuju opće prednosti za pojedince, porodice, preduzeća i društvo u odnosu na cijenu. Ovakav pristup zahtjeva veći vremenski okvir i širi opseg analize od uobičajene makroekonomski analize koja informira o politici štednje i uobičajene mikroekonomski analize troškova i koristi.

5 FEMINISTIČKI OSVRT NA ODGOVORNOST MEĐUNARODNIH AKTERA DA GARANTIRAJU EKONOMSKA I SOCIJALNA PRAVA

MMF-ov kredit budžetske podrške iz maja-juna 2016. godine uslovljen je napretkom strukturalnih reformi. Generalno govoreći, BiH je bila zemlja sa najvećim brojem uslova za MMF-ov kredit na svijetu u 2013. (85 uslova) i u 2014. godini (92 uslova).⁴⁶ lako se iz ovoga ne vidi da li su uslovi obavezni ili se dogovaraju sa vladama, jasno je da je napor ispunjavanja očekivanih uslova i zahtjeva izuzetno veliki. Nasuprot prevladavajućem stavu da MMF više ne provodi strogi pristup "strukturalne prilagodbe" za zemlje u razvoju ili tranziciji, analiza pokazuje da se desilo značajno povećanje broja uslova i oblasti reforme od globalne finansijske krize (Kentikelenis et al, 2016:11).

Vlasti u BiH i drugi uključeni akteri (EU i MFI) ne samo da su kolektivno odgovorni da osiguraju da su reforme u skladu sa progresivnim ostvarenjem obaveza po pitanu ekonomskih i socijalnih prava i šireg okvira ljudskih prava, već i drugih globalnih agendi politike poput Ciljeva održivog razvoja. U ovom dijelu se bavimo vezama između međunarodnih obaveza ostvarenja ljudskih prava, posebice ekonomskih i socijalnih prava, priznanjem da je "poštivanje ljudskih prava" od "vitalnog značaja" za osiguranje trajnog mira,⁴⁷ posebno u smislu njihove nedjeljivosti, i ulogom međunarodnih finansijskih institucija u postkonfliktnom oporavku i obnovi.

Međunarodne obaveze ostvarenja ljudskih prava dio su svakog programa ekonomske obnove. Polazimo od teze da finansijsko restrukturiranje (uključujući privatizaciju osnovnih javnih usluga i uvođenje mjera štednje), urađeno u ime ekonomske reforme i pod uslovima Međunarodne banke za obnovu i razvoj (Svjetske banke) ili MMF-a, može onemogućiti uživanje ljudskih prava unutar državnog političkog sistema (Ssenyonjo, 2007:109, 129), zbog čega je nužno utvrditi međunarodne i državne obaveze u ovakvim slučajevima.

Razmotrit ćemo sljedeće aktere koji su bitni za bh. kontekst:

- Država u kojoj se provode reformske mjere (BiH nije pošteđena ispunjavanja obaveza iz međunarodnih sporazuma o ljudskim pravima ili međunarodnog običajnog prava prema pojedincima koji se nalaze na njenoj teritoriji ili potпадaju pod njenu vlast);
- Države članice međunarodnih finansijskih institucija koje pri donošenju odluka u međunarodnim organizacijama moraju imati u vidu preuzete obaveze na polju ljudskih prava;

46 Broj uslova koriste naučnici i sam MMF da ukaže na stepen uslovljenosti. Prosječan broj 2013. bio je 34 (u 35 zemalja) i 2014. 44 (u 40 zemalja). Podaci za 2014. su najskoriji.

47 Opći okvirni sporazum za mir u BiH, 21. novembar 1995, Dejton; potписан u Parizu 14. decembra 1995, član VII.

- Same međunarodne finansijske institucije i obaveze ostvarenja ljudskih prava koje se na njih odnose.

Također, kada reformske mjere posebno pogađaju žene moguće je govoriti o indirektnoj diskriminaciji u skladu sa članom 1 Konvencije o ukidanju svih oblika diskriminacije žena (CEDAW).

5.1 MEĐUNARODNE OBAVEZE GARANTIRANJA EKONOMSKIH, SOCIJALNIH I KULTURNIH PRAVA

Države imaju dužnost ispuniti obaveze na polju ljudskih prava preuzete kroz potpisivanje različitih međunarodnih sporazuma ili kroz međunarodno običajno pravo. Ove obaveze ostaju na snazi čak i u kriznim situacijama, kao što su postratne ili ekonomske krize, osim ako odredbe sporazuma dozvoljavaju zvanično izuzeće od ispunjavanja preuzetih obaveza.⁴⁸ Takva odredba ne postoji ni u Međunarodnom paktu o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (ICESCR), ni u konvenciji CEDAW, što ukazuje na obavezu njihovog primjenjivanja tokom i nakon sukoba.⁴⁹

Sažeti opis obaveza glasi: države moraju poštovati, štiti i ostvariti (promovirati) ljudska prava. Prema konceptu "postepene realizacije" iz člana 2 ICESCR-a, države su dužne "djelovati što brže i učinkovitije" u svrhu ispunjenja ciljeva, "pažljivo razmotriti [...] sve mjere koje mogu imati nazadan učinak", te u slučaju primjene pomenutih mjeru "države imaju dužnost dokazati njihovu neophodnost".⁵⁰ Ovo je u skladu sa obavezom provođenja (koja je drugačija od obaveze ostvarivanja rezultata) u međunarodnom pravu.⁵¹ Ukratko, državama stoje na raspolaganju privremene posebne mjerne,⁵² i njihova dužnost je ostvariti napredak u ispunjavanju svojih međunarodnih obaveza. Sukobi ili stroge ekonomske politike ne mogu opravdati poduzimanje bilo kakvih regresivnih koraka.

Države ne smiju navoditi nedostatak sredstava kao uzrok neispunjavanja "minimalnih osnovnih obaveza", osim ako "dokažu da su uloženi svi napor da se sva raspoloživa sredstva iskoriste u svrhu ispunjavanja osnovnih obaveza, kao prioritetnog pitanja". Sva ekonomska i socijalna prava moraju biti dostupna, odgovarajuća, priuštiva i adekvatna. Za ostvarivanje ekonomske i socijalne pravde također je neophodno ispuniti minimalne zahtjeve koji se odnose na ravnopravnost i slobodu od nestašice.⁵³

Izvršavanje ovih minimalnih osnovnih obaveza uslovjava pregovore pojedinačnih država sa međunarodnim kreditorima.

48 Npr, ICCPR, član 4; ECHR, član 15.

49 CEDAW, Opća preporuka br. 30 o ulozi žena u sprječavanju sukoba, tokom sukoba i u postratnom kontekstu

50 Komitet za ekonomska, socijalna i kulturna prava (CESCR), Opći komentar br. 22 o pravu na seksualno i reproduktivno zdravlje (član 12 Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima), E/C.12/GC/22, 2. maj 2016, paragraf 38.

51 Npr. u mišljenju Međunarodnog suda pravde o zakonitosti prijetnje ili upotrebe nuklearnog oružja stoji: "Preuzimanje ove obaveze ne odnosi se samo na obaveznu provođenja mjeru, već i na obaveznu ostvarivanja određenog rezultata – nuklearnog razoružanja u svim aspektima – kroz određeni način djelovanja, a to je savjesno pregovaranje o ovim pitanjima", 1996. godine Izvještaji Međunarodnog suda pravde 226, paragraf 99.

52 CEDAW, član 4, naglašeno i u Općem komentaru br. 16 CESCR-a o ravnopravnosti žena i muškaraca pri uživanju ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava: "Ponekad je potrebno usvojiti privremene posebne mjerne kako bi se izjednačio položaj obespravljenih, marginaliziranih pojedinaca ili grupa sa ostalima".

53 Louise Arbour definira "socijalnu pravdu" kao "minimum pravnih standarda koji jamče stvarnu ravnopravnost... i omogućavaju slobodu od nestašice". Louise Arbour, *Economic and Social Justice for Societies in Transition*, 40 NYU J Int'l L & P 1, FN. 10 (2007).

5.1.1 MEĐUNARODNE OBAVEZE DRŽAVE DOMAĆINA

Države potpisnice međunarodnih sporazuma o ljudskim pravima dužne su ispuniti svoje obaveze. Bosna i Hercegovina potpisala je ICESCR 1993, a Fakultativni protokol 2012. godine. Obaveza poštovanja ekonomskih i socijalnih prava podrazumijeva da država ne smije svojim djelovanjem ugroziti pristup ljudskim pravima, npr. kroz pregovore sa trećom stranom kao što je Svjetska banka. To znači da tokom saradnje sa Svjetskom bankom država mora u svakom trenutku biti svjesna ovih obaveza, i ograničenja koja iz njih proizilaze, i ne pristati na ekonomske reforme koje bi, na primjer, mogle narušiti izvršavanje obaveza preuzetih potpisivanjem ICESCR-a.⁵⁴

Doktrina o "neophodnosti" mjera štednje ne može opravdati neostvarivanje ljudskih prava. Članovi Komiteta za ekonomska, socijalna i kulturna prava (CESCR) su u svojim zaključnim komentarima o stanju u Ujedinjenom Kraljevstvu iz 2016. godine izrazili zabrinutost zbog "nerazmjerne velikog i lošeg uticaja mjera štednje uvedenih 2010. godine na ekonomska, socijalna i kulturna prava obespravljenih i marginaliziranih pojedinaca i grupa".⁵⁵

Članovi CESCR-a podsjetili su političke predstavnike Ujedinjenog Kraljevstva da "odredbe Pakta nalažu poduzimanje koraka do maksimuma raspoloživih sredstava kako bi se postepeno osigurala sva ekonomska, socijalna i kulturna prava".⁵⁶ Također su skrenuli pažnju na preporuke predviđene u otvorenom pismu od 16. maja 2012. godine u kojem je CESCR postavio jasne uslove za uvođenje mjera štednje: mjere moraju biti "privremene, neophodne, proporcionalne i nediskriminatorne, ne smiju ići nauštrb prava obespravljenih i marginaliziranih pojedinaca i grupa i moraju biti u skladu sa suštinom ljudskih prava".⁵⁷ Članovi Komiteta preporučili su Ujedinjenom Kraljevstvu da

preispita svoje politike i programe [...] te uradi detaljnu procjenu ukupnog uticaja ovih mjera (koju će prihvatiti sve zainteresirane strane) na ekonomska, socijalna i kulturna prava obespravljenih i marginaliziranih pojedinaca i grupa, osobito žena, djece i osoba s invaliditetom.⁵⁸

I CEDAW Komitet naglašava da mjere štednje ne smiju biti diskriminatorne. Mjere štednje posebno pogađaju žene, što Komitet smatra indirektnom diskriminacijom prema članu 1 Konvencije (diskriminatorni uticaj). U zaključnim primjedbama za Sloveniju članovi Komiteta izrazili su "zabrinutost zbog mjera štednje, uvedenih kako bi se pokušale stabilizirati javne finansije, zbog kojih uglavnom ispaštaju žene u mnogim sferama života".⁵⁹

Članovi Komiteta skrenuli su pažnju na nedostatak studija i procjena rodno uslovljenih posljedica mjera štednje. Priznavši da se Slovenija nalazi u "vanrednim okolnostima", Komitet je podsjetio da je "čak i

⁵⁴ Članovi CESCR-a su eksplisitno objasnili ovu obavezu u zaključnim primjedbama za Zambiju: "Komitet preporučuje Zambiji da u svim pregovorima sa međunarodnim finansijskim institucijama, poput Međunarodnog monetarnog fonda ili Svjetske banke, uzme u obzir obaveze proistekle iz Pakta, kako bi osigurala zaštitu ljudskih prava svih građana i građanki Zambije, a osobito obespravljenih i marginaliziranih društvenih grupa". CESCR, zaključne primjedbe, Zambija, juni 2005, E/C.12/1/Add.106

⁵⁵ Zaključne primjedbe Komiteta za ekonomska, socijalna i kulturna prava na šesti periodični izvještaj Ujedinjenog Kraljevstva Velike Britanije i Sjeverne Irske. E/C.12/GBR/CO/6. juli 2016.

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ ibid.

⁵⁸ ibid.

⁵⁹ Kombinirani peti i šesti periodični izvještaj Slovenije, CEDAW/C/SVN/CO/5-6, 24. novembar 2015.

u vrijeme stroge fiskalne politike i ekonomske krize potrebno uložiti poseban napor u zaštitu ljudskih prava žena, nastavak i povećanje društvenih ulaganja i socijalne zaštite, te korištenje rodno osjetljivog pristupa kako bi žene koje se nalaze u ranjivom položaju postale prioritet”.⁶⁰ Članovi Komiteta su posebno bili zabrinuti zbog budžetskih rezova u zdravstvu i činjenice da žene moraju pokriti 20 posto troškova zdravstvenih usluga za seksualno i reproduktivno zdravlje, što izravno ugrožava zdravlje žena.⁶¹

I Vijeće za ljudska prava zastupa stav da se obaveze ostvarenja ljudskih prava ne smiju podrediti ekonomskim reformama ili mjerama štednje. Vijeće je u nekoliko navrata naglasilo da: “uživanje osnovnih ljudskih prava na ishranu, stanovanje, odijevanje, zaposlenje, obrazovanje, zdravstvene usluge i zdrav okoliš u dužničkim državama ne smije biti podređeno politikama strukturalnog prilagođavanja, razvojnim programima ili ekonomskim reformama uslovijenim dužničkim statusom”.⁶² Prava pripadaju ljudima koji u tim državama žive,⁶³ ako ih je nemoguće oduzeti promjenom državnog političkog sistema, promjenom vlade ili napuštanjem koncepta ljudskih prava⁶⁴, onda ih zasigurno ne mogu potisnuti ni ekonomski programi bilo koje vrste.

Obaveze poštovanja, zaštite i ostvarenja ljudskih prava prvenstveno se odnose na državu domaćina. Međutim, u situaciji kada su sredstva znatno ograničena (što je nužno slučaj sa postratnim društvima) potrebna je međunarodna pomoć i saradnja. Jedan od ciljeva UN-a je “uspostavljanje međunarodne saradnje rješavanjem problema ekonomske, socijalne, kulturne ili humanitarne prirode”⁶⁵, a države članice obavezuju se da će “poduzimati zajedničku i pojedinačnu akciju u saradnji sa Organizacijom” radi ostvarenja ljudskih prava.⁶⁶ Za razliku od Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima (ICCPR), u ICESCR-u se izričito naglašava potreba za međunarodnom saradnjom i pomoći u ispunjavanju obaveza propisanih Paktom. U članu 2 stoji da se svaka država obavezuje da će “pojedinačno i putem međunarodne pomoći i saradnje” poduzimati korake kako bi se ostvarila prava iz Pakta, a u članu 11(1) se priznaje “ključni značaj slobodno izabrane međunarodne saradnje”. U članu 11 (2) također se navodi da će države članice “poduzeti neophodne mjere” pojedinačno ili kroz “međunarodnu saradnju”.

Ove odredbe nas navode na pitanje da li je država dužna prihvati međunarodnu pomoć u ostvarivanju ekonomskih i socijalnih prava, te da li su druge države dužne ponuditi takvu vrstu pomoći, bilateralno ili putem regionalnih i međunarodnih finansijskih institucija. Članovi CESCR-a pojasnili su

60 Ibid.

61 Neke od preporuka odnosile su se na provođenje detaljne studije o posljedicama mjera štednje po žene, izradu akcionog plana za saniranje tih posljedica, te traženje pomoći od Evropske unije i Međunarodnog monetarnog fonda. Također je moguće primijeniti član 4 konvencije CEDAW o “usvajanju privremenih posebnih mjera... kako bi se strateški ubrzalo ostvarivanje istinske ravноправnosti među ženama i muškarcima u oblasti zapošljavanja, obrazovanja i zdravstvene zaštite, te riješili problemi obespravljenih i marginaliziranih grupa žena, kao što su Romkinje, žene iz ruralnih područja, žene sa invaliditetom, migrantkinje, izbjeglice i starije žene”. (Kombinirani peti i šesti periodični izvještaj Slovenije, CEDAW/C/SVN/CO/5-6, 24. novembar 2015)

62 Rezolucija Vijeća za ljudska prava 20/10, 18. juli 2012. godine, Posljedice vanjskog duga i drugih međunarodnih finansijskih obaveza država na puno uživanje svih ljudskih prava, osobito ekonomskih, socijalnih i kulturnih (usvojena sa 31 glasom za, 11 protiv i 5 suzdržanih); Rezolucija 23/11, 13. juni 2013. Posljedice vanjskog duga i drugih međunarodnih finansijskih obaveza država na puno uživanje svih ljudskih prava, osobito ekonomskih, socijalnih i kulturnih (usvojena sa 30 glasova za, 15 protiv, 2 suzdržana).

63 Komitet za ljudska prava, Opći komentar br. 26: kontinuitet obaveza, 8. decembar 1997.

64 Moguće je raskinuti sporazum o ljudskim pravima ukoliko postoji kluza o raskidanju sporazuma. Ni ICESCR ni CEDAW nemaju takvu kluzu. Država nema mogućnost odbiti obavezu iz običajnog prava koja je obavezujuća za sve države.

65 Povelja UN-a, član 1 (3).

66 Povelja UN-a, 55 i 56.

ovu obavezu u vezi sa članom 11 (pravo na ishranu), rekavši da "države trebaju prepoznati ključnu važnost međunarodne saradnje i potvrditi svoju spremnost na zajedničko ili pojedinačno djelovanje u cilju punog ostvarenja ovog prava".⁶⁷

5.1.2 OBAVEZE OSTVARENJA LJUDSKIH PRAVA DRŽAVA ČLANICA MEĐUNARODNIH FINANSIJSKIH INSTITUCIJA

Sve države članice Svjetske banke potpisnice su barem jednog sporazuma o ljudskim pravima. Većina ih je potpisala CEDAW (189 država članica), a mnoge su potpisale i ICESCR (164 države članice). Naša teza je da se države ne odriču obaveza na polju ljudskih prava (tj. poštovanja, zaštite i ostvarenja ljudskih prava) kada postanu članice međunarodnih institucija. Prema ovom temeljnem principu, države članice međunarodnih organizacija dužne su poštovati ljudska prava osoba koje se nalaze na njihovoj teritoriji, a u nekim slučajevima i osoba van njihove teritorije. Donatorske vlade (bilo da djeluju kroz bilateralne sporazume ili kao članice međunarodnih finansijskih institucija) dužne su ispuniti vlastite obaveze na polju ljudskih prava i odgovorne su za zaštitu ljudskih prava; isto važi i kada države primaju kredite ili se moraju pridržavati uslova koje postavlja instituciju.

Evropski sud za ljudska prava (ECHR) ustanovio je da u slučajevima kada države osnivaju međunarodne organizacije kako bi započele ili pojačale saradnju na određenim poljima, i kada ovim organizacijama pripisuju određene nadležnosti i daju im imunitet, moguće su negative posljedice po zaštitu osnovnih ljudskih prava. U presudi ECHR-a u slučaju "Richard Waite i Terry Kennedy protiv Njemačke" rečeno je da bi oslobođanje država od ispunjavanja obaveza preuzetih potpisivanjem Konvencije na polju koje je pod nadležnosti međunarodne organizacije bilo protivno ciljevima i predmetu same Konvencije.⁶⁸ Ovu presudu citiralo je i Udruženje za međunarodno pravo kako bi potkrijepilo stav da: "Države ne mogu izbjegići ispunjavanje obaveza proisteklih iz običajnog prava ili općih pravnih principa tako što će osnovati međunarodnu organizaciju koja ne podliježe pravnim ograničenjima kojima podliježu države članice".⁶⁹ Prema Principima iz Maastrichta o izvanteritorijalnim obavezama država na polju ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava, države su dužne "pobrinuti se da državne obaveze na polju ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava nisu zanemarene [...] kada ta ista država, na čelu sa istom vladom, predstavlja multilateralnu organizaciju", te da međunarodne finansijske institucije "trebaju promijeniti svoje politike i prakse kako one ne bi proizvele kršenje ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava".

Ovdje tvrdimo da pristati na uslove i zahtjeve finansijskog restrukturiranja koje nalaže Svjetska banka, a pritom ne uzeti u obzir obaveze države prema ICESCR-u i prouzrokovati oduzimanje ljudskih prava u trećoj državi predstavlja kršenje ovih obaveza.⁷⁰

67 CESCR, Opći komentar br. 12, paragraf 36.

68 *Richard Waite and Terry Kennedy v. Germany*, ECHR, 18. februar 1999, paragraf 67.

69 Udruženje za međunarodno pravo, Odbor za odgovornost međunarodnih organizacija, završni izvještaj, Berlin, 2004.

70 U zaključnim primjedbama za Kanadu preporučeno je da "država tokom pregovora o trgovini ili ulaganju prepozna prvenstvo obaveza ostvarenja ljudskih prava nad interesima investitora, kako procedure rješavanja sporova između investitora i države ne bi ugrozile pridržavanje odredbama Konvencije". (CEDAW, zaključne primjedbe na kombinirani osmi i deveti periodični izvještaj Kanade, CEDAW/C/CAN/CO/8-9, 18. novembar 2016, paragraf 19). Prema stavu CESCR-a, "neuzimanje u obzir međunarodnih zakonskih obaveza koje se odnose na pravo na ishranu prilikom sklapanja dogovora sa drugim državama ili međunarodnim organizacijama" (CESCR, Opći komentar br. 12, Pravo na adekvatnu ishranu (član 11), 12. maj 1999, paragraf 19) može dovesti do kršenja prava na ishranu prema ICESCR-u.

U okviru ovakve analize, država se može pozvati na odgovornost jer nije "usvojila neophodne mјere kako bi spriječila treće strane, među koje spadaju i poslovni subjekti, u kršenju ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava pojedinaca, i nije omogućila pristup učinkovitom pravnom lijeku"⁷¹ ili pak nije "pratila i zakonski uredila postupanje nedržavnih aktera kako oni ne bi narušili jednako pravo muškaraca i žena da uživaju ekonomska, socijalna i kulturna prava". CESCR naglašava da se ova obaveza odnosi na situaciju potpune ili polovične privatizacije javnih usluga".⁷² Sve ovo je primjenjivo na Bosnu i Hercegovinu, jer bh. vlasti nisu uspjеле zaštiti vlastite građane i građanke od štetnih posljedica reformske politike Svjetske banke. Ne postoji pravni razlog zbog kojeg se isto ne bi moglo primijeniti i na slučajeve kada su države svojim djelovanjem kroz međunarodne finansijske institucije drugim državama nametnule određene uslove, time ugrožavajući uživanje ekonomskih i socijalnih prava u tim državama. Međutim, procedura glasanja i donošenja odluka znatno otežava pripisivanje odgovornosti državama članicama Svjetske banke za neuspjehe na polju zaštite ljudskih prava, što se vidi iz naše dosadašnje rasprave.

5.1.3 IZVANTERITORIJALNE OBAVEZE DRŽAVA

Bosna i Hercegovina ima obavezu ostvarenja ljudskih prava građana i građanki na svojoj teritoriji. Međutim, za države članice međunarodnih finansijskih institucija obaveze ostvarenja ljudskih prava su izvanteritorijalne prirode: "izvanteritorijalne obaveze odnose se na slučajeve kada država upotrebljava svoju moć i nadležnost nad ljudima i situacijama van svoje teritorije, na način koji može ugroziti uživanje ljudskih prava tih ljudi, ili u tim situacijama. Sve države dužne su ispuniti svoje obaveze na polju ljudskih prava".⁷³ Kada je riječ o međunarodnim finansijskim institucijama, odluke se donose u jednoj državi (u slučaju Svjetske banke, na primjer, radi se o saveznoj državi Washington, SAD), a primjenjuju se u drugoj (kao što je BiH).

Različita tijela su opetovano naglašavala izvanteritorijalnu primjenjivost sporazuma o ljudskim pravima. Među njima su Međunarodni sud pravde, Komitet za ljudska prava i CESCR.

Primjenjuje se ista doktrina kao i za kredite koje međunarodne finansijske institucije pružaju za razvojnu pomoć; članovi CESCR-a izrazili su zabrinutost zbog korištenja ovih instrumenata jer je "u nekim slučajevima zabilježeno [...] da se sredstva dobijena kroz programe razvojne pomoći koriste na način koji krši ekonomska, socijalna i kulturna prava u državi korisnici". Posebno je naglašena zabrinutost "zbog finansijske podrške koju države pružaju privatnim akterima za provođenje jeftinih projekata privatnog obrazovanja u zemljama u razvoju, što je doprinijelo srozavanju kvalitete besplatnog javnog obrazovanja i stvorilo segregaciju i diskriminaciju među učenicima i studentima".

⁷¹ CESCR, Nacrt općeg komentara o obavezama država prilikom poslovnih aktivnosti. Kao i sa vodom, Komitet preporučuje da "međunarodne finansijske institucije, prvenstveno Međunarodni monetarni fond i Svjetska banka, moraju u svojim politikama zaduživanja uzeti u obzir pravo na vodu... kako bi se u prvi plan stavilo uživanje prava na vodu". (CESCR, Opći komentar br. 15: pravo na vodu (član 11 i 12 Pakta), 20. januar 2003, paragraf 60). U smjernicama Visokog povjerenika za ljudska prava stoji sljedeće: "Prilikom utvrđivanja politika globalnih aktera [kao što su Svjetska banka i MMF], država se mora pridržavati svojih međunarodnih obaveza ostvarenja ljudskih prava i mora poštovati međunarodne obaveze ostvarenja ljudskih prava drugih država. Nužno je pratiti da li država izvršava svoje dužnosti prilikom utvrđivanja politika globalnih aktera, i pozvati je na odgovornost."(OHCHR, *Principles and Guidelines for a Human Rights Approach to Poverty Reduction Strategies*, HR/PUB/06/12, paragraf 95).

⁷² CESCR, Opća preporuka br. 16

⁷³ Olivier De Schutter i ostali, 'Commentary to the Maastricht Principles on Extraterritorial Obligations of States in the area of Economic, Social and Cultural Rights' 34 *Human Rights Quarterly* (2012) 1084–1169.

Prema mišljenju CESCR-a potrebno je "prije donošenja odluka o saradnji na razvojnim projektima izraditi nepristranu i sistemsku procjenu uticaja na ljudska prava", te uspostaviti "učinkovit mehanizam praćenja kako bi se redovito ocjenjivao uticaj politika i projekata na ljudska prava u državama korisnicama, te poduzeti korake saniranja štetnih posljedica, ukoliko je to potrebno". Prije izrade gore pomenutih procjena i mehanizama praćenja, nužno je analizirati različit uticaj politika i praksi na muškarce i žene, te eliminirati mogućnost diskriminacije.

Situaciju je najbolje opisao Clapham, rekavši da se "obaveze ostvarenja ljudskih prava obično odnose na izbjegavanje izravnog kršenja bilo kojeg ljudskog prava, te izbjegavanje učestvovanja u kršenju ljudskih prava koje vrši druga strana – na domaćem ili stranom tlu.

5.1.4 MEĐUNARODNA ODGOVORNOST MEĐUNARODNIH FINANSIJSKIH INSTITUCIJA

Međunarodne organizacije su pravna lica prema međunarodnom pravu, odvojena od svojih država članica. To je prihvaćeno od slučaja *Reparacije*,⁷⁴ te potvrđeno nacrtom članova Međunarodne pravne komisije koji govore o odgovornosti međunarodnih organizacija (2011): „Međunarodne organizacije su subjekti međunarodnog prava i kao takve su vezane obavezama propisanim općim pravilima međunarodnog prava, njihovim ustavima ili drugim međunarodnim sporazumima u kojima su jedna od strana”.⁷⁵ Prema navedenom nacrtu članova, međunarodne organizacije su odgovorne za *činjenje međunarodno protupravnog djela koje se može pripisati organizaciji*.⁷⁶ Međunarodno protupravno djelo je definirano kao „radnja ili propust [...] koji se može pripisati dotoj organizaciji prema međunarodnom pravu; i koji „predstavlja kršenje međunarodne obaveze te organizacije”.⁷⁷

Koje su međunarodne obaveze međunarodnih finansijskih institucija? Svaku takvu instituciju (globalnu i regionalnu) obavezuju uslovi njenih upravljačkih akata. Za Svjetsku banku, dva dokumenta čine pravni okvir: Sporazum o Međunarodnoj banci za obnovu i razvoj (IBRD) (sa izmjenama koje su stupile na snagu 27. juna 2012.) i Sporazum između Banke i UN-a iz 1947. godine.⁷⁸ Prema uslovima ovog drugog Sporazuma, Banka ima status specijalizirane agencije UN-a, ali joj je dozvoljeno da posluje kao „neovisna međunarodna organizacija”, što je svojevrsno „distanciranje” Banke od UN-a, te su opisane „više kao dalje rođake, a ne kao sestre”.⁷⁹

Kao međunarodna organizacija, Svjetska banka nije i ne može biti strana u međunarodnim sporazumima o ljudskim pravima;⁸⁰ prema tome, mogu je obavezivati samo obaveze ljudskih prava, ako se mogu protumačiti kao „opća pravila međunarodnog prava” ili običajno međunarodno pravo, a čak i

⁷⁴ *Reparation for Injuries Suffered in the Service of the United Nations*, 1949 ICI Reports 174 (Savjetodavno mišljenje).

⁷⁵ ILC citira Savjetodavno mišljenje ICJ-a, *Interpretation of the Agreement of 25 March 1951 between the WHO and Egypt*

⁷⁶ Nacrt člana 3.

⁷⁷ Nacrt člana 4.

⁷⁸ 16 UNTS 346 (1947).

⁷⁹ Ngaire Woods, 'The Bretton Woods Institutions' in Thomas Weiss and Sam Daws, *The Oxford Handbook on the United Nations* (OUP) 235.

⁸⁰ Isključivo države mogu biti strane u većini sporazuma UN-a o ljudskim pravima, uključujući ICCPR, ICESCR, CEDAW, CERD, CAT, CROC. Međutim, član 43. Konvencije o pravima osoba s invaliditetom dozvoljava da organizacije za regionalnu integraciju postanu njene potpisnice.

kada je odgovor na navedeno pozitivan, i dalje se postavlja pitanje da li su one obavezujuće za Banku i da li ih isključuje osnivački instrument Banke, tj. Sporazum o njenom osnivanju.

Postoje jaki argumenti u korist tvrdnje da ljudska prava danas čine opće međunarodno pravo. Čak i ako „distanciranje“ između Banke i UN-a znači da uključivanje promicanja ljudskih prava za potrebe UN-a nije direktno primjenjivo na Svjetsku banku kao specijaliziranu agenciju UN-a, Svjetska banka bi bar trebala osigurati da svojim djelovanjem ne naškodi ovom povoljnem okruženju. Alston tvrdi da prihvatanje milenijskih razvojnih ciljeva (MDG) kao ciljeva za cijelokupan UN sistem čini „primjerenum mišljenje da oni mogu pružiti normativni okvir za međunarodne finansijske institucije.“⁸¹ Ovaj argument se može samo ojačati prihvatanjem ciljeva održivog razvoja 2015. godine.

Cilj Banke da smanji siromaštvo u potpunosti je kompatibilan sa ljudskom sigurnošću. Prema tome, njene politike se moraju procjenjivati iz perspektive obezbjeđivanja, a ne poricanja ljudske sigurnosti kroz ograničavanje uživanja prava na hranu, zdravlje i socijalnu sigurnost.

Što se tiče obaveza u pogledu ljudskih prava, neki komentatori navode da je „pravo ljudskih prava postalo predmet legitimne međunarodne zabrinutosti.“⁸² Neki eminentni naučnici „također sugeriraju da su ekomska, društvena i kulturna prava dio općeg međunarodnog prava koje je obavezujuće izvan režima međunarodnih sporazuma“, te da stoga obavezuju i nedržavne aktere.⁸³

Međutim, Svjetska banka tvrdi da je primjena ljudskih prava izričito isključena iz njihovog djelokruga zbog prirode njenog mandata. Polazna tačka je član IV, odjeljak 10 Sporazuma Banke⁸⁴ koji glasi: „Banka i njeni službenici neće se miješati u politička pitanja članica [...] Za njihove odluke će biti relevantna isključivo ekomska razmatranja“. Od osamdesetih godina, generalna vijeća usvajala su različita tumačenja ove odredbe, u nastojanju da „naprave razliku između legitimnih ‘ekomskih razmatranja’ i neprimjerenih ‘političkih’ faktora“. Općenito, unutar Banke trenutno preovladava stanovište da ljudska prava uključuju politička razmatranja, i da su stoga izvan djelokruga Sporazuma Banke.

Ne iznenađuje činjenica da su komentatori smatrali ovakav stav problematičnim i da tvrde kako mandat Svjetske banke ne isključuje razmatranje ljudskih prava. Na primjer, Thomas Buergenthal (bivši sudija ICJ-a) je izjavio da se „pitanja ljudskih prava više ne mogu okarakterizirati kao isključivo politička.“⁸⁶ Ssenyonjo tvrdi da su „međunarodno priznata ljudska prava (bilo građanska i politička ili ekomska, socijalna i kulturna) međunarodno pitanje koje nadilazi „političke stvari“. Prema tome, on smatra da je minimalna suštinska obaveza, „koja se direktno odnosi i na Svjetsku banku i na MMF kao specijalizirane agencije sistema UN-a i subjekte međunarodnog prava da budu oprezni kako bi se pobrinuli da njihove politike i programi ne olakšavaju kršenja obaveza njihovih država članica po osnovu međunarodnih sporazuma o ljudskim pravima.“⁸⁷

81 Citirano Clapham, 149.

82 Andrew Clapham, *Human Rights Obligations of Non-State Actors*, OUP, 143.

83 Andrew Clapham u tom smislu citira autore: Christian Tomuschat, David Weissbrodt i Thomas Buergenthal; Clapham, 148-9.

84 Međunarodna banka za obnovu i razvoj (IBRD – Svjetska banka), Sporazum, izmijenjen 27. juna 2012.

85 Specijalni izvjestitelj o ekstremnom siromaštvu i ljudskim pravima, Philip Alston, UN Doc, A/70/274, 4. avgust 2015.

86 Citirano: Clapham, 149.

87 Manisuli Ssenyonjo, ‘Non-State Actors and Economic, Social and Cultural Rights’, in Mashod Baderin and Robert McCorquodale, *Economic Social and Cultural Rights in Action* (OUP, 2007) 109, 132.

Pierre Klein također tvrdi da međunarodne organizacije imaju obavezu da budu obazrive (ili jezikom državne odgovornosti, da posvete „dužnu pažnju“) „kada se radi o aktivnostima pod njihovom kontrolom koje mogu uticati na prava drugih subjekata međunarodnog prava“,⁸⁸ npr. na ljudska prava pojedinaca. Andrew Clapham zaključuje da ako pravni identitet i sposobnost nekog subjekta (poput MFI) znači da on ima obaveze prema međunarodnom pravu, onda te obaveze moraju uključivati i obaveze poštivanja, zaštite i provedbe ljudskih prava.⁸⁹ Kao primjer navodi da obaveza zaštite prava na obrazovanje mora nalagati MFI da ne djeluje „na način koji onemogućava državu korisnicu kredita da ispunjava svoje obaveze u pogledu osiguravanja takvog obrazovanja“ (ili pristupačne i adekvatne zdravstvene zaštite, smještaja ili socijalnog osiguranja).

U pažljivoj analizi, Philip Alston u svojstvu specijalnog izvjestitelja o ekstremnom siromaštvu tvrdi da ozbiljan nedostatak u pristupu Banke predstavljaju dupli standardi koje primjenjuje, a koji joj omogućavaju da poduzima radnje npr. u oblasti krivičnog pravosuđa, ali ne i u oblasti ljudskih prava. Ako su ljudska prava po prirodi „politička“, onda su to i krivično pravosuđe i agencije za izvršenje zakona, koje se i same moraju uskladiti sa međunarodnim standardima ljudskih prava. Alston ukazuje na činjenicu da je Svjetska banka priznala da joj vlastite zaštitne mjere nalažu „da prilikom vršenja procjene uticaja na okoliš uzima u obzir obaveze države po osnovu međunarodnih sporazuma o zaštiti okoliša.“⁹⁰ Bilo bi nedosljedno reći da se to isto ne odnosi i na zahtjeve u pogledu ljudskih prava. Kako primjećuje Alston, „Kršenja ljudskih prava mogu imati ozbiljan ekonomski uticaj na bezbroj načina, a siromašni su nesrazmjerno pogođeni.“⁹¹ Ovom zaključku je mogao dodati i da su žene pretjerano zastupljene među siromašnjima⁹² i da su stoga nesrazmjerno pogođene ekonomskim uticajima kršenja ljudskih prava.

Relevantno je i pitanje definicije ljudskih prava. Implikacije ljudskih prava u djeovanju Banke uglavnom se javljaju na dva načina:⁹³ ili da Banka može nametnuti uslove koji se odnose na ljudska prava u kreditiranju (tj. da diktira ponašanje države primatelja) ili kroz uticaj svog djelovanja na građanska i politička prava stanovništva, npr. finansiranje centara za liječenje ovisnosti u kojima se ljudi samovoljno drže pod ključem, ili podržavanje projekata koji koriste prisilni rad.⁹⁴ Međutim, u kontekstu ekonomskih i socijalnih prava države primatelja postoji suprotna bojazan. Banka se brine za ekonomsku politiku. Insistira na tome „da njeni projekti doprinose ostvarivanju ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava“⁹⁵ a „eliminiranje ekstremnog siromaštva je jedan od dva njena centralna cilja“⁹⁶. Ekonomski i socijalni prava odnose se na jednak pristup ekonomskoj robi i uslugama. Perverzno bi bilo tvrditi da Banka može podržati obrazovni ili zdravstveni projekat kojim se u stvari promiču ekonomski i socijalni prava (iako je predstavljen kao razvojni, a planirani korisnici kao „klijenti“ ili „primatelji usluga“, a ne kao nosioci

⁸⁸ Citirano: Clapham, 151.

⁸⁹ Clapham, 151. Clapham priznaje da ide još dalje od nekih komentatora, npr. Skoglyja koji međunarodnim finansijskim institucijama pripisuje samo obavezu poštivanja.

⁹⁰ Ibid., para 48.

⁹¹ Specijalni izvjestitelj o ekstremnom siromaštvu i ljudskim pravima, Philip Alston, para 20

⁹² „Preko milijardu ljudi u svijetu, od kojih su velika većina žene, danas žive u neprihvatljivim uslovima siromaštva“; Pekinška platforma za djelovanje, 1995, para 47. Generalna skupština je 2016. godine izrazila zabrinutost da su „žene i djevojčice nesrazmjerno pogođene glađu, nestaćicom hrane i siromaštvom, što je dijelom rezultat rodne neravnopravnosti i diskriminacije; UN GA Rezolucija 70/154, 7 March 2016, Pravo na hranu, para 6.

⁹³ Pitanje je i da li bi Banka izašla iz okvira svojih zakonskih ovlasti ako bi unaprijedila svoj program ljudskih prava

⁹⁴ Human Rights Watch, ‘World Bank: Human Rights All But Absent in New Policy’ 21 juli 2016.

⁹⁵ Specijalni izvjestitelj o ekstremnom siromaštvu i ljudskim pravima, Philip Alston, stav 22.

⁹⁶ Specijalni izvjestitelj o ekstremnom siromaštvu i ljudskim pravima, Philip Alston, stav 2.

prava⁹⁷), ali ako te iste politike u stvari umanjuju pristup stanovništa obrazovanju ili zdravstvenoj zaštiti, ili rezultiraju neispunjavanjem „minimalne osnovne obaveze” u pogledu takvih usluga, to se može posmatrati kao neuspjeli razvojni projekat, a ne kao kršenje ekonomskih i socijalnih prava.

U skladu sa općim komentarom br. 2, stav 9 Komiteta za ekonomska, socijalna i kulturna prava (CESCR), u svakom programu strukturalne prilagodbe potrebno je posvetiti pažnju osiguravanju zaštite prava na hranu.⁹⁸ To se mora odnositi i na druga ekonomska i socijalna prava, a naročito u slučaju kada se može predvidjeti da će politika imati takav efekat, kao što je slučaj sa mnogim politikama koje su usvojene u ime ušteda. Banka ne može podići ruke i reći „mi se ne bavimo ljudskim pravima”, braneći se tako od negiranja ekonomskih i socijalnih prava koja su direktno uzrokovana provedbom njenih politika.

5.1.5 OSTALI PRATEĆI ARGUMENTI

Odgovornost pružanja zaštite najčešće se spominje u vezi sa stubom koji opravdava vojnu reakciju međunarodne zajednice u slučaju kada neka država ne uspije zaštititi vlastito stanovništvo od ratnih zločina, zločina protiv čovječnosti, etničkog čišćenja i genocida. Međutim, u temeljnog dokumentu, izveštaju Međunarodne komisije za intervencije i državni suverenitet (ICISS), u dijelu koji govori o *Odgovornosti pružanja zaštite* naglašava se važnost obavezne prevencije: „rješavanje temeljnih i direktnih uzroka međunarodnog sukoba i drugih kriza izazvanih ljudskim faktorom kojima se stanovništvo izlaže riziku”.

Podrška sprječavanju sukoba uključuje razvojnu pomoć i druga nastojanja kako bi se uklonili temeljni uzroci potencijalnog sukoba; ili ponavljanja sukoba nakon njegovog navodnog završetka. Rezolucija Vijeća za ljudska prava o ulozi prevencije u promicanju i zaštiti ljudskih prava⁹⁹ potvrđuje univerzalnost, nedjeljivost, uzajamnu povezanost, uzajamnu ovisnost i uzajamno osnažujuću prirodu svih ljudskih prava i naglašava da „države trebaju promicati povoljna i odgovarajuća okruženja, za prevenciju, uključujući adresiranje faktora, kao što su neravnopravnost i siromaštvo koji mogu dovesti do situacija u kojima se krše ljudska prava. Ovaj pristup je važan jer se odgovornost pružanja zaštite prečesto povezuje isključivo sa zvjerstvima i ozbiljnim negiranjima građanskih i političkih prava. Kako ističe Louise Arbor, „ranije nasilje širokih razmjera,“ obično podrazumijeva kršenja građanskih i političkih prava koja „bacaju u sjenu potrebu za rješavanjem problema sa teškim kršenjima ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava“. Ako se ova dva principa zajednički razmatraju – potreba za rješavanjem pitanja ekonomskih i socijalnih prava i djelovanjem u ranoj fazi kako bi se sprječio sukob, ili neposredno nakon sukoba kako bi se sprječila njegova dalja erupcija, svakako bi, kao logičan zaključak, trebalo poduzeti mjere kojima će se osigurati da djelovanje MFI neposredno ne doprinosi takvim kršenjima ekonomskih i socijalnih prava. Na kraju mora prevladati princip „ne čini zlo"¹⁰⁰ – pojedincima i održivom miru.

⁹⁷ „kaže se da današnji razvoj obuhvata “široke oblasti ljudskog razvoja, socijalnog razvoja, obrazovanja, zaštite globalnih javnih dobara, uprave i institucija, kao i pitanja kao što su inkluzija i kohezija, učešće, odgovornost i pravičnost”; ibid., stav 16; vidi i stav 30.

⁹⁸ CESCR, Opći komentar 12, Pravo na adekvatnu hranu (čl. 11), 12 maj 1999, para 41.

⁹⁹ HRC Rezolucija 33/6, 27 septembar 2016, Uloga prevencije u promicanju i zaštiti ljudskih prava.

¹⁰⁰ Alston, stav 79.

5.2 ZAKLJUČCI VEZANI ZA MEĐUNARODNE OBAVEZE PO PITANJU KRŠENJA EKONOMSKIH I SOCIJALNIH PRAVA

Štetan uticaj nekih programa ekonomskih reformi Svjetske banke i drugih MFI na uživanje ekonomskih i socijalnih prava i rodnu ravnopravnost¹⁰¹ odavno izaziva zabrinutost institucija za ljudska prava. MFI i procesi ljudskih prava funkcioniraju u okviru međunarodnog prava i međunarodne institucionalne prakse. Veliki dio problema proizlazi iz

historijske izolacije institucionalne kulture međunarodnog finansijskog režima od kulture režima ljudskih prava. Prekid ove izolacije predstavlja intelektualni i praktični izazov, a podrazumijeva da se norme jednog režima tumače i evoluiraju na način koji je dosljedan normama drugog režima (Howse and Teitel, 2007:28).

Zahtjev za osiguravanjem okruženja u kojem svi ljudi bez diskriminacije imaju pristup ljudskim pravima podržava ovaj prijedlog, a podržavaju ga i koncepti ljudske sigurnosti, odgovornosti za pružanje zaštite (u okviru ne-vojnog stuba) i ciljevi održivog razvoja, a naročito Cilj 16 koji se odnosi na „promicanje mirnih i inkluzivnih društava za održivi razvoj, omogućavanje pristupa pravdi za sve, i izgradnju efektivnih i odgovornih institucija na svim nivoima.“ Prijedlozi dat u nastavku imali bi značajan uticaj u periodu postratne obnove, a trebali bi imati ograničavajući uticaj na brzu ekonomsku reformu.

Tvrdimo da postoji dovoljan zakonski presedan za utvrđivanje međunarodne odgovornosti za kršenje ekonomskih i socijalnih prava pojedinaca u državi koja je ispunila uslove Svjetske banke za ekonomsku reformu:

- Na strani države domaćina koja snosi primarnu odgovornost za garantiranje svih ljudskih prava
- Na strani država članica Svjetske banke/Međunarodnog monetarnog fonda za njihovo djelovanje u skladu sa zahtjevima Svjetske banke/Međunarodnog monetarnog fonda
- Na strani država članica Svjetske banke/Međunarodnog monetarnog fonda u slučajevima kada su propustile da poduzmu mjere zaštite od kršenja ekonomskih i socijalnih prava na teritorijalnoj osnovi, a i ekstrateritorijalno pod određenim uslovima

Također tvrdimo da postoji dovoljan zakonski presedan da bi sljedeće tvrdnje bile utemeljene:

- Države članice trebaju biti odgovorne za kršenja ekonomskih i socijalnih prava i spolnu i rodno zasnovanu diskriminaciju koja nastane kroz politike i prakse Svjetske banke/Međunarodnog monetarnog fonda.
- Sama Svjetska banka/Međunarodni monetarni fond treba biti odgovorna za kršenja ekonomskih i socijalnih prava i spolnu i rodno zasnovanu diskriminaciju koja nastane tokom ispunjavanja njenih zahtjeva.

¹⁰¹ Vidi: Rees and Chinkin, ‘Exposing the Gendered Myth of Post Conflict Transition: The Transformative Power of Economic and social Rights, 48 *New York University J Int’l L and Policy* (2016) 1211 for our understanding of this concept.

Prihvatomo da je većina materijala u formi neformalnih izvora prava („soft law“) (zaključna zapažanja i Opće preporuke /Komentari tijela UN koja nadziru provedbu međunarodnih sporazuma o ljudskim pravima; smjernice i principi; rezolucije Generalne skupštine i Vijeća za ljudska prava; ciljevi održivog razvoja) ili se koriste po analogiji iz drugih situacija. Oni stoga stvaraju političke ili moralne imperative, a ne zakonsku obavezu. Međutim, mi također tvrdimo da politike nude snažne razloge za razvoj pravnog okvira u ovoj oblasti koji se odnosi na prelazak na održivi mir poslije sukoba.

ZAKLJUČCI I PREPORUKE

U ovom izvještaju,

1. Tvrđimo da će reformska agenda za BiH, koja nije utemeljena na rigoroznoj feminističkoj analizi postratnog konteksta i roda, doprinijeti kontinuumu ukorijenjenih strukturalnih i rodnih nejednakosti. Tvrđimo da će neprioritiziranje usklađenosti sa ljudskim pravima u makroekonomskoj reformskoj agendi, u ovom slučaju posebno ekonomskim i socijalnim pravima, doprinijeti stalnom društvenom sukobu u zemlji i povećati rizik od ponovnog izbjivanja sukoba u BiH.
2. Tvrđimo da samo demokratska i inkluzivna ekonomija može odgovoriti na sve veće nejednakosti u prihodima i sredstvima koje se manifestiraju kroz dugoročne dinamike moći roda, etniciteta, religije i društvene klase.
3. Tvrđimo da su međunarodne obaveze ostvarenja ljudskih prava primjenjive u svakom programu ekonomske obnove, uključujući i MFI. Tvrđimo da finansijsko restrukturiranje i makroekonomska reforma mogu imati negativan efekat na ostvarivanje ljudskih prava u državi i da shodno tome postoji potreba da se utvrdi međunarodna i domaća odgovornost za takva kršenja.
4. Tvrđimo da se rješenje može pronaći primjenom pristupa feminističke političke ekonomije koja nam omogućava da analiziramo međusobni odnos orodnjene političke i ekonomske moći i odlučivanja, kao i način na koji on utiče na strukturalne norme, vrijednosti i institucionalnu praksu. Analiza feminističke političke ekonomije tvrdi da je socio-ekonomska nejednakost u osnovi političke i ekonomske nejednakosti te da ometa društveni i ekonomski razvoj i održivi mir.
5. Tvrđimo da postratna obnova predstavlja priliku da se uspostave nova institucionalna pravila i norme te je stoga i prilika da se isprave nejednakosti, uključujući i rodne, koje su možda doprinijele uzrocima rata/sukoba i koje mogu doprinijeti izgradnji održivog mira.
6. Tvrđimo da međunarodna zajednica, umjesto što se fokusira na strukturalne reforme, treba da se okrene ulaganju u rodnu ravnopravnost kao strategiju olakšanja i oporavka za BiH i da radi na stvaranju ekonomije kojom se promovira socijalna kohezija i solidarnost širom BiH. Da bi se to postiglo, postojeći ekonomski procesi moraju prepoznati i vrednovati rad žena u ekonomiji brige, olakšati političku moć djelovanja žena i jednak pristup resursima i moći kao i vlasništvo nad njima, te moraju priznati s ratom povezane povrede koje je pretrpjelo tako mnogo osoba u BiH.

U sljedećem dijelu predlažemo niz konkretnih preporuka za bh. vlasti, međunarodne i regionalne organizacije, međunarodne finansijske institucije i donatore. Iako su preporuke izvedene iz bh. situacije i fokusiraju se na BiH, mnoge od njih predstavljaju generalne preporuke kojima se naglašava značaj prioritiziranja rodne ravnopravnosti i socio-ekonomske pravde za postizanje ekonomskog prosperiteta i održivog i pravičnog mira u bilo kojem konfliktnom i postkonfliktnom društvu.

MEĐUNARODNE/REGIONALNE ORGANIZACIJE, MEĐUNARODNE FINANSIJSKE INSTITUCIJE I DONATORI

Razvijanje strateškog i analitičkog okvira

- I. Osigurati inkluzivan proces konsultacija sa svim relevantnim akterima u ranim pripremnim i analitičkim fazama procesa izrade strategija i programa. Osigurati opsežne i učinkovite konsultacije sa civilnim (i širim) društвom, što uključuje i žene i žensko civilno društvo, u Sistematsku dijagnostičku procjenu zemlje i izradu Strateškog okvira zemlje Svjetske banke i u konsultacije MMF-a prema "članu V" i prije odobravanja kreditnih sporazuma.
- II. Zahtijevati obavezno provođenje procjene učinka na rodnu ravnopravnost u svim fazama procesa Svjetske banke, regionalnih razvojnih banaka i MMF-a da bi se osiguralo da se sve radnje poduzimaju na nediskriminoran način i da bi se postiglo potpuno i učinkovito učešće žena. Uzeti u obzir postratni kontekst BiH u utvrđivanju uticaja rata na ekonomsko učešće.
- III. Osigurati analitički okvir koji razmatra i uzima u obzir rodnu analizu koja priznaje političku i ekonomsku dinamiku BiH prije i tokom rata i propituje prevladavajući neoliberalni ekonomski model koji se koristi kao obrazac za ekonomski oporavak i rast u svim kontekstima.
- IV. Uvijek osigurati ekspertizu u oblasti roda i detaljno poznavanje i shvatjanje konteksta (uključujući ratni i postratni kontekst tamo gdje je to relevantno) u vodeće tematske timove i timove po državama, te osigurati odgovornost za uključivanje analize roda i postratnog konteksta u proces odobravanja strateških dokumenata na odborima direktora MFI-a.
- V. Razviti mehanizam za procjenu učinka na ljudska prava makroekonomskih reformi prije odobravanja bilo kakve strategije ili reformskog programa. Treba postojati jasna, sistematska i nezavisna procjena učinka na ljudska prava koja se provodi u svim fazama procesa i programa Svjetske banke, regionalnih razvojnih banaka i MMF-a koja jednaku težinu daje ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima i građanskim i političkim pravima i osigurati kao minimum da provedba takvih procesa i programa ne uzrokuje štetu.

Projektni i kreditni sporazumi

- I. Osigurati specifičnu rodnu analizu svih uslova koji su povezani sa kreditnim sporazumima sa MFI institucijama ili drugim kreditnim institucijama prije njihovog odobravanja. To znači da u svakoj situaciji gdje MFI predlaže mjere štednje mora postojati sveobuhvatna studija učinka takvih mjeru na rodnu jednakost i akcioni plan za ublažavanje negativnih posljedica, posebno po žene i djevojčice, koje vrše svi akteri.
- II. Razraditi pozitivne uslove za kredite podrške budžetima i privatno finansiranje poput ciljeva koji se odnose na rodnu jednakost da bi se olakšalo i podržalo učešće žena u obrazovanju i obučavanju, zaposlenju i poslovanju.

- III. Uvesti zahtjev da se u "pozitivne" uslove uvrsti rodno osjetljiv program reparacija da bi se osiguralo da se zemlja suoči sa proteklim ratom, povredama koje su pretrpjele civilne žrtve rata i efektima rata na postojeću socijalnu i ekonomsku situaciju u zemlji.
- IV. Postaviti ciljeve za rodno osjetljivo finansiranje u skladu sa preporukom Generalnog sekretara UN-a da se 15% finansiranja usmjeri na inicijative izgradnje mira koje se bave specifičnim potrebama žena, unapređuju rodnu ravnopravnost i osnažuju žene (S/2010/466): garantiranje da je dio svih sredstava raspodijeljenih na infrastrukturu i ekonomski razvoj posvećen projektima koji odgovaraju na specifične potrebe žena i unapređuju žensko osnaživanje.
- V. Osigurati transparentnost pregovaračkih procesa i odobrenje javnosti za kreditne sporazume te imati za cilj ravnopravnu zastupljenost žena i muškaraca u pregovaračkom procesu i odlučivanju. To uključuje uspostavu kanala komunikacije sa javnošću i mehanizam povratnih informacija o pregovaračkom procesu da bi se osiguralo da je konsultativan i inkluzivan.
- VI. Osigurati da su angažman i izrada programa u konfliktnim i postkonfliktnim državama prepoznati kao sigurnosni imperativ, presudan za izgradnju mirnih i inkluzivnih zajednica. Prioriteti moraju biti zasnovani na zajedničkoj procjeni, koordinirani i raspoređeni na osnovu onoga što je realistično da zemlja može implementirati.

Provedba

- I. Uvijek uključivati rodnu kompetentnost u projektne timove i raspodjeljivati sredstva za izgradnju kapaciteta u rodnom pristupu osjetljivom na sukob u konkretnoj oblasti makroekonomske reforme i restrukturiranja.
- II. Tokom cijele provedbe projekta/programa, koristiti dijaloge u zajednici, povratne veze i učinkovite i inkluzivne konsultacije da bi se obuhvatili efekti namjeravanih programa na rodnu ravnopravnost.
- III. Osigurati konsultacije sa civilnim i širim društвom, uključujući i sa ženama i ženskim civilnim društвom u provedbi programa ekonomskih reformi te te konsultacije učiniti obaveznim u procesu srednjeročnog pregleda i pri obnovi ili produživanju sporazuma.
- IV. Osigurati jednaku zastupljenost žena i muškaraca u procesu donošenja odluka za svaki projekat koji se odnosi na ekonomsku reformu i obnovu, uključujući i projekte velikih razmjera u infrastrukturi i ekstraktivnim industrijama.

Monitoring i evaluacija

- I. Osigurati obavezne rodne i ljudskopravaške indikatore u mehanizmima monitoringa i evaluacije za preglede programa i sporazuma. Uvijek u vodeće evaluacijske timove uključivati članove kompetentne u oblasti rodnih pitanja, a koji su u poziciji donošenja odluka, i pružati adekvatne resurse za integraciju analize osjetljive na rod, te ratni i postratni kontekst.
- II. Uspostaviti nezavisan, djelotvoran i pristupačan mehanizam žalbi zbog kršenja ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava kao i za diskriminaciju zasnovanu na spolu ili rodu u zemlji domaćinu, a koji je utvrđen okvirom za ekonomsko restrukturiranje.
- III. Uspostaviti interni proces usklađenosti sa ljudskim pravima i rodni monitoring i proces odgovornosti u MFI koji će služiti kao mehanizam odgovornosti u odnosu na [svoje] odgovornosti za smanjene siromaštva, ljudska prava i jednakosti.
- IV. Imajući u vidu činjenicu da RA u BiH i naknadni kreditni sporazumi nisu bili zasnovani na analizi roda i sukoba, vršiti česte analize učinka na rodnu jednakost i provoditi korektivne mjere u slučajevima kada se uoče negativni efekti po rod i druge nejednakosti.

ZA BH. VLASTI

- I. Razviti sredstvo kojim se mjeri rezilijencija žena i zajednica konsolidiranjem indikatora rezilijencije za prijetnje po rodnu sigurnost i integriranjem temeljnih podataka o rodnoj ravnopravnosti i osnaživanju žena sa onim o sukobu, upravljanju, sredstvima za život i ekosistemima da bi se utvrdilo gdje su kapaciteti slabi i da bi se razvile ciljane i na dokazima zasnovane politike i programi kao odgovor.
- II. Uvesti mjere za prevazilaženje rodno zasnovanih podjele rada i asimetričnih odnosa moći među ženama i muškarcima (kako u odnosu na odlučivanje tako i na pristup resursima i njihovo korištenje).
- III. Povećati produktivnost tržišta rada unapređenjem ženskih radnih vještina, obučavanja i uslova rada, kao i pristupa žena tržištu rada. Ove aktivnosti trebaju biti podržane: mapiranjem ekonomije brige i domaćinstava koje vode žene te razumijevanjem načina na koje posljedice rata utiču na zdravlje žena i njihovo opće dobrostanje i time i njihovu sposobnost da učestvuju u tržištu rada.
- IV. Povećati vladine izdatke za zdravstvene usluge namijenjene ženama, uključujući i zdravstvenu zaštitu i liječenje majki i djece.
- V. Investirati u obrazovanje u ranom djetinjstvu kroz nastavni plan i program koji promovira kulturu tolerancije i poštivanja svih rodova, religija, seksualnosti, sposobnosti itd.
- VI. Konceptualizirati i provesti rodno osjetljiv program reparacija za sve civilne žrtve rata;

- VII. Uporediti učinak smanjenja budžetskih deficita sa učinkom jačanja investicija u ljudske potencijale i potrebe na ekonomski rast, smanjenje siromaštva i rodnu ravnopravnost.
- VIII. Osigurati mehanizme monitoringa i odgovornosti u odnosu na usklađenost BiH sa obavezama ostvarenja ljudskih prava, uključujući i obavezu nediskriminacije i osiguranja ravnopravnosti, u pregovorima sa MFI.
- IX. Imajući u vidu činjenicu da RA u BiH i naknadni kreditni sporazumi nisu bili zasnovani na analizi roda i postratnog konteska, vršiti česte analize učinka na rodnu ravnopravnost i provoditi korektivne mjere u slučajevima kada se uoče negativni efekti po rod i druge nejednakosti.
- X. Graditi i podržavati kapacitet u civilnom (i širem) društvu da bi moglo učinkovitije učestvovati i angažirati se u procesima makroekonomске reforme te omogućavati pristup mobilizaciji i dijalogu. Podržati moć djelovanja žena u utvrđivanju problema i pregovaranju o rješenjima jer je to presudno za ekonomski i društveni razvoj.
- XI. Integrirati procjene gender mainstreaminga i rodnog budžetiranja u finansijske i procjene potreba te provoditi redovne revizije da bi se osiguralo da resursi na terenu jednako koriste i ženama i muškarcima.
- XII. Razviti inkluzivno i rođno osjetljivo ekonomsko planiranje i alternativne strategije osiguravanja sredstava za život koje omogućuju ženskim zajednicama da ublažavaju klimatske promjene, prirodne katastrofe i raseljenost, kao i da promoviraju prilagođavanje i pripremu za buduće promjene.

BIBLIOGRAFIJA

Agarwal Bina and Pradeep Panda. 2007. 'Toward Freedom from Domestic Violence.' *Journal of Human Development* 8, 3: 355-77.

Barnett, W. S. and L. N. Masse, 2007. "Early childhood program design and economic returns: Comparative benefit-cost analysis of the Abecedarian program and policy implications," *Economics of Education Review*, 26, 113-125.

Belfield, C, M. Nores, W. S. Barnett, and L. J. Schweinhart, 2006. "The High/Scope Perry Preschool Program," *Journal of Human Resources*, 41(1), 162-190.

Bretton Woods Project, The. 2016. The IMF and Gender Equality: A Critical Analysis, *Briefing*, 23 June, <http://www.brettonwoodsproject.org/2016/10/imf-gender-equality-critical-analysis/>

Buyandelgeriyn, Manduhai. "Post-Post-Transition Theories: Walking on Multiple Paths," *Annual Review of Anthropology*, 37 (2008): 235-250.

Bojicic-Dzelilovic, Vesna. 2013. "Informality, Inequality and Social Reintegration in Post-War Transition." *Studies in Social Justice* 7, 2: 211-228.

Boutros-Ghali, Boutros. 1992. *An Agenda for Peace*. New York: United Nations.

Blattman, Christopher and Jeannie Annan. 2016. "Can Employment Reduce Lawlessness and Rebellion? A Field Experiment with High-Risk Youth in a Fragile State." *American Political Science Review* 110(1): 1-17.

Blattman, Christopher, Eric Green, Julian Jamison, Christian Lehmann, and Jeannie Annan. 2016. "The returns to microenterprise support among the ultra-poor: A field experiment in post-war Uganda." *American Economic Journal: Applied Economics* 8(2): 35–64.

Cancho, Cesar A and Nihal Elwan. 2015. *BiH - Gender disparities in endowments, access to economic opportunities and agency*. Washington, D.C.: World Bank Group.

<http://documents.worldbank.org/curated/en/754241467992483659/BiH-and-Herzegovina-Gender-disparities-in-endowments-access-to-economic-opportunities-and-agency>

Davies, S and J. True, 2015. "Reframing Conflict-Related Sexual and Gender-Based Violence: Bringing Gender Analysis Back In." *Security Dialogue* 46, 6: 495-512.

Davies, Sara E., Jacqui True and Maria Tanyag. 2016. "How women's silence secures the peace: analysing sexual and gender-based violence in a low-intensity conflict." *Gender & Development* 24: 3: 459-473.

Elson, Diane ed, 1991. *Male Bias in the Development Process*. Manchester: Manchester University Press.

Enloe, Cynthia. 2013. *Seriously!: Investigating Crashes and Crises as If Women Mattered*. Berkeley: University of California Press.

Fawcett Society. 2011. *A Life Raft for Women's Equality*. London: Fawcett Society.

Goldstein, Ellen, Simon Davies, Wolfgang Fengler. 2015. 'Three reasons why the economy of BiH is off', Brookings Institution Future Development, Blog, November 15.

Goodhand, Jonathan and Mark Sedra, 2007. 'Bribes or Bargains? Peace Conditionalities and "Post-Conflict" Reconstruction in Afghanistan', *International Peacekeeping* 14, 1: 41–61.

Grabe, Shelly, Rose Grace Grose, and Anjali Dutt. 2014. "Women's Land Ownership and Relationship Power: A Mixed Methods Approach to Understanding Structural Inequities and Violence Against Women." *Psychology of Women Quarterly*, published online May 6.

Heckman, James J. "Skill formation and the economics of investing in disadvantaged children" *Science*, Vol. 312, No. 5782 (June 2006), pp. 1900-1902.

Hendra, Richard et al. 2011. *Breaking the low-pay, no-pay cycle: Final evidence from the UK Employment Retention and Advancement (ERA) demonstration*, Department for Work and Pensions Research Report No. 765. London, UK: Department for Work and Pensions.

Hozic, A. and J. True eds. 2016. *Scandalous Economics: The Politics of Gender and Financial Crises*. (Gender in International Relations Series) New York: Oxford University Press, 2016.

Hozic, A. and J. True, 2017."Brexit as a scandal: gender and global trumpism". *Review of International Political Economy*, 24:2, 270-287

Howse, R. and Teitel R.G., 2007. *Beyond the Divide: The Covenant on Economic, Social and Cultural Rights and the World Trade Organization*. Geneva: Fridrich Ebert Stiftung.

ILO, 2011. *A comparative Overview of Informal Employment in Albania, BiH, Moldova and Montenegro*.

Institute for Economics and Peace. 2015. *The Economic Cost of Violence Containment: A Comprehensive Assessment of the Global Cost of Violence*. Sydney and New York: IEP.

Jansen, Stef, 2006. "The Privatisation of Home and Hope: Return, Reforms and the Foreign Intervention in BiH-Herzegovina". *Dialectical Anthropology*. 30:177–199.

Jusic, M. and Numanovic, A. 2015. *Flexible Labour in Inflexible Environment: Reforms of Labour Market Institutions in Bosnia and Herzegovina in Comparative Perspective*. Sarajevo:Analitika

Kantola, Johanna and Emanuela Lombardo eds. 2017. *Gender and the European Crisis*. London: Palgrave.

Kentikelenis, Alexander E., Thomas H. Stubbs and Lawrence P. King (2016) "IMF Conditionality and Development Policy Space, 1985-2014." *Review of International Political Economy* 23, 4: 543-582.

Lee, Stephanie et al., 2012. *Return on Investment: Evidence-based Options to Improve Statewide Outcomes*, Document No. 12-04-1201 (Olympia: Washington State Institute for Public Policy).

Levenson Keohane, Georgia and Saadia Madsbjerg. 2016. "Private Capital for the Public Good: The Innovative Finance Revolution." *Foreign Affairs* July/August. See <https://www.foreignaffairs.com/articles/2016-06-05/innovative-finance-revolution>

Malkić, A. and Hadžiristić, T., 2016. *Intersecting inequalities in social protection in BiH: results of an empirical study*. Sarajevo: Analitika.

Mlinarević, Gorana, Porobić Isaković, Nela and Rees, Madeleine, 2015. "If women are left out of peace talks." *Forced Migration Review* 50. See <http://www.fmreview.org/mlinarevic-isakovic-rees.html>

Ní Aoláin, F. and Hamilton, M. 2009. *Gender and the Rule of Law in Transitional Justice*. 18 *Minn. J. Int'l L.* 380 (2009), available at http://scholarship.law.umn.edu/faculty_articles/101

Nikolić-Ristanović, Vesna. "Post-communism: women's lives in transition," *Feminist review* 76 (2004): 2-4.

Nissan, Sargon. 2016. "An IMF that promotes gender equality? A long road lies ahead..." *Oxfam Policy and Practice Blog*, August, 21. <http://policy-practice.oxfam.org.uk/blog/2016/08/her-series-an-imf-that-promotes-gender-equality>

Numanović, A., 2016. *Social assistance system in BiH: The neglected potential of active social policies*. Sarajevo: Analitika.

Oruč, Nermin. 2013. "Social Transfer and Remittances in BiH Herzegovina: Exploring Dynamics of the "Crowding-Out" Effect." Paper presented for the 14th Global Development Network Conference "Inequality, Social Protection and Inclusive Growth", 19-21 June, Manila, Philippines.

OSCE, 2012. *The Right to Social Protection in Bosnia and Herzegovina Concerns on Adequacy and Equality*. Sarajevo: OSCE;

Paris, Roland. 1997. "Peacebuilding and the Limits of Liberal Internationalism," *International Security* 22:2: 54-89.

Peterson, V. Spike 2005. "How (the Meaning of) Gender Matters in Political Economy". *New Political Economy*, 10:4: 499-521.

Popić, Linda and Panjeta, Belma, 2010. *Compensation, transitional justice and conditional international credit in BiH*. Sarajevo

Slapšak, Svetlana. "Identities under Threat on the Eastern Boarders." In *Thinking Differently: A Reader in European Women's Studies*, edited by Gabriele Griffin and Rosi Braidotti. 145-157. London: Zed Books, 2002.

Smajic, S. and Ermacora, S., 2007. *Poverty amongst Female-headed Households in Bosnia and Herzegovina – an empirical analysis*. LSE Consortium Sarajevo

Ssenyonjo, Manisuli, 2007. 'Non-State Actors and Economic, Social and Cultural Rights', in Mashod Baderin and Robert McCorquodale, *Economic Social and Cultural Rights in Action* (OUP, 2007).

Temple, J. A., and Reynolds, A. J., 2007. "Benefits and costs of investments in preschool education: Evidence from the Child-Parent Centers and related programs," *Economics of Education Review*, 26 (1), 126-144.

True, Jacqui. 2012. *The Political Economy of Violence Against Women*. New York: Oxford University Press.

United Nations Interregional Crime and Justice Research Institute (UNICRI). 2014. The Impacts of the Crisis on Gender Equality and Women's Wellbeing in European Union (EU) Mediterranean Countries. Geneva.

Vasa prava, 2016. *Analysis of labour legislation in Bosnia and Herzegovina with focus on rights of woman employed in service and trade sectors*. Sarajevo: Vasa Prava.

Vyas, Seema, Jessie Mbwambo and Lori Heise 2014. "Women's Paid Work and Intimate Partner Violence: Insights from Tanzania." *Feminist Economics*, published online: 21 July.

Waring, Marilyn. 1989. *Counting for Nothing: Economics as if People Mattered*. Wellington: Bridget Williams Books.

Watson, Peggy. "Re-thinking Transition. Globalism, gender and class," *International Feminist Journal of Politics*, 2:2 (2000): 185–213.

Weber, Bodo. 2017. *A report from Democratization Policy Council*. Heinrich Böll Stiftung.

Weimer, David L, and Aidan R. Vining, eds. 2009. *Investing in the Disadvantaged: Assessing the Benefits and Costs of Social Programs*. Washington, DC: Georgetown University Press.

William Bartlett, Analiza nedostataka u oblasti politika socijalne zaštite i inkluzije u BiH [Gap Analysis in the Area of Social Protection and Inclusion Policies in Bosnia and Herzegovina] (Sarajevo: UNICEF, November 2013), p. 15.

WILPF, 2015. Concept and Framework for Development of Gender-Sensitive Reparations Programme for Civilian Victims of War in BiH. WILPF. Sarajevo.

World Bank Development Group. 2011. *World Development Report: Conflict, Security and Development*. Washington DC: World Bank.

World Bank Development Group. 2015a. International Bank for Reconstruction and Development and International Finance Corporation Multilateral Investment Guarantee Agency Country Partnership Framework for the Period FY16 – FY20, November 14.

World Bank Group. 2015b. Rebalancing BiH: A Systematic Country Diagnostic. Systematic Country Diagnostic. World Bank, Washington, DC. World Bank. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/23120> License: CC BY 3.0 IGO

World Bank Development Group. 2016 *Doing Business Report*. Washington DC.

World Bank, 2015. *Country partnership framework for Bosnia and Herzegovina for the period fy16-fy20*.

Od 2013. godine Međunarodna liga žena za mir i slobodu predvodi inicijativu Ženski mirovni aktivizam u Bosni i Hercegovini koja se fokusira na važnost priznavanja postojećih direktnih ratnih iskustava žena koje su se nakon rata posvetile borbi za ljudska prava, pokušavajući tako promijeniti dominantni narativ žene kao žrtve. Putem ove inicijative zagovaramo pravo žena da budu predstavljene u svim aspektima u procesu izgradnje mira, stavljamo u fokus njihov mirovni aktivizam tokom rata, branimo ljudska prava žena i promoviramo socijalnu, ekonomsku i političku pravdu.

Women Organizing for Change

Čekaluša 16
Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

A PROJECT OF
WOMEN'S INTERNATIONAL LEAGUE FOR
PEACE & FREEDOM

www.womenorganizingforchange.org